

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**MOĞOL İSTİLASINA KADAR SELÇUKLU
ANADOLUSU'NDA İMAR FAALİYETLERİ (1071-1243)**
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Tuba CEYLAN

İstanbul, 2025

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**MOĞOL İSTİLASINA KADAR SELÇUKLU
ANADOLUSU'NDA İMAR FAALİYETLERİ (1071-1243)**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Tuba CEYLAN

Öğrenci No
2220056011

ORCID ID
0000-0002-2942-3408

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Suat KAYMAK

İstanbul, 2025

YEMİNMETNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Moğol İstilasına Kadar Selçuklu Anadolu’sunda İmar Faaliyetleri (1071-1243)**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 17/09/2025

Tuba CEYLAN

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

17/09/2025

Enstitümüz *Tarih* Anabilim Dalı *Tarih* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **2220056011** numaralı **Tuba CEYLAN**'ın "*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Moğol İstilasına Kadar Selçuklu Anadolu'sunda İmar Faaliyetleri (1071-1243)*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 27/05/2025 tarih ve 2025/23 sayılı toplantısında seçilen ve On-Line toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince Zoom programı aracılığıyla on-line olarak aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "*OYBİRLİĞİ*" ile "*KABUL*" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Su*** KA***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi So*** DU***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Yu*** BU***
(İğdır Üniversitesi)

AdıveSoyadı :Tuba CEYLAN

Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Suat KAYMAK

DerecesiveTarihi :YüksekLisans(Tezli), 2025

Alanı :Tarih

Anahtar Kelimeler : Anadolu Selçuklu Devleti, İmar Faaliyetleri, Mimari, Şehircilik, Kültürel Miras.

ÖZ

MOĞOL İSTİLASINA KADAR SELÇUKLU ANADOLUSU'NDA İMAR FAALİYETLERİ (1071-1243)

Bu çalışma, 1071 Malazgirt Zaferi'nden 1243 Köseadağ Savaşı'na kadar uzanan dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin imar faaliyetlerini incelemektedir. Araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Anadolu'da gerçekleştirilen mimari ve şehircilik faaliyetlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmada, tarihsel analiz yöntemi kullanılarak Selçuklu dönemine ait mimari eserler, şehir planlaması ve altyapı çalışmaları değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da kalıcı bir Türk-İslam kültürü oluşturma çabalarının, inşa edilen cami, medrese, kervansaray, han, hamam ve su yapılarıyla somutlaştığını göstermektedir. Ayrıca, bu yapıların sadece dinî ve sosyal ihtiyaçları karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda ticaretin gelişmesine ve şehirlerin ekonomik olarak güçlenmesine katkı sağladığı belirlenmiştir. Sonuç olarak Selçuklu imar faaliyetlerinin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında kritik bir rol oynadığı ve bu mirasın sonraki dönemlerde de etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

NameandSurname :Tuba CEYLAN

Supervisor :Assist. Prof.Dr. Suat KAYMAK

DegreeandDate : Master's(Thesis),2025

Major :History

Keywords :Anatolian Seljuk State, Construction Activities, Architecture,
Urban Planning, Cultural Heritage.

ABSTRACT

BUILDING ACTIVITIES IN SELJUK ANATOLIA UNTIL THE MONGOL INVASION (1071-1243)

This thesis examines the construction activities of the Anatolian Seljuk State from the Battle of Manzikert in 1071 to the Battle of Köse Dağ in 1243, focusing on their political, economic, and cultural impacts. Employing historical analysis methods, the study evaluates architectural works, urban planning, and infrastructure projects from the Seljuk period. Findings indicate that the Seljuks established a lasting Turkish-Islamic culture in Anatolia through the construction of mosques, madrasas, caravanserais, inns, baths, and water structures. These structures not only met religious and social needs but also facilitated trade and economic growth in cities. The research concludes that Seljuk construction activities played a crucial role in the Turkification and Islamization of Anatolia, leaving a legacy that influenced subsequent periods.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

KISALTMALAR.....iv

SÖZLÜK..... v

GİRİŞ 1

1. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU VE İMAR FAALİYETLERİ

1.1. Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (1071-1243) 7

1.2. Selçuklu Devri Ekonomisi ve İmar Faaliyetlerine Etkisi 14

1.3. Anadolu'nun Şehirleşme Süreci ve Kent Planlaması 15

1.4. İslam Kültürünün İmar Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi 16

2. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU'DA SİVİL İMAR

FAALİYETLERİ

2.1. Sivil Mimari Anlayışı ve Anadolu Selçuklu Devrinin Özellikleri 19

2.2. Saraylar ve Köşkler 20

2.2.1. Konya Alâeddin Sarayı (Köşkü) 21

2.2.2. Kubadâbâd Sarayı 22

2.2.3. Keykubâdiyye Sarayı 23

2.2.4. Akşehir Sarayı 24

2.2.5. Kayseri Sarayları 25

2.3. Ticari Yapılar 27

2.4.1. Hanlar ve Kervansaraylar 29

2.4.1.1. Sultan Hanları ve Konaklama Yapıları 29

2.4.1.2. Diğer Hanlar ve Kervansaraylar 32

2.5. Çeşmeler ve Su Yapıları 36

2.5.1. Şadırvanlar ve Çeşmeler 36

2.5.2. Selçuklu Su Kemerleri ve Sulama Sistemleri 37

2.5.3. Hamamlar ve Sebiller	38
2.6. Sosyal Yapılar	39
2.6.1. Darüşşifalar	39
2.6.2. Kütüphaneler	41
3. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU’DA DİNÎ İMAR FAALİYETLERİ	
3.1. Dinî Mimari Anlayışı ve Selçuklu Dönemi Özellikleri	42
3.2. Camiler ve Mescitler	43
3.2.1. Konya Alâeddin Camii	44
3.2.2. Sultan I. Mesud’un Aksaray’da Yaptırdığı Camii	45
3.2.3. Niğde Alâeddin Camii	45
3.2.4. Malatya Ulu Camii	46
3.2.5. Kızılbaş Camii	46
3.2.6. Hunat Hatun Camii	46
3.3. Mescitler	46
3.4. Medreseler ve Eğitim Yapıları	47
3.4.1. Koca Hasan Medresesi	47
3.4.2. Hunat Hatun Medresesi	48
3.4.3. Altun Aba Medresesi	48
3.4.4. İplikçi (Altunbaba) Medresesi	48
3.4.5. Tâcî’l-Vezir Medresesi	49
3.4.6. Sivas Darüşşifası (Keykavus Darüşşifası)	49
3.4.7. Seyyid Battal Gazi Külliyesi	50
3.4.8. Kayseri Çifte Medrese	51
3.4.9. Hisarardı Medresesi (Afyon)	51
3.4.10. Seyfiyye Medresesi (Aksaray)	51
3.4.11. Atabey Ertokuş Medresesi (Atabey/Isparta)	52
3.4.12. Atabey Armağan Medresesi (Antalya)	52
3.4.13. Toğrakiye Medresesi	52
3.4.14. Taş (Dündar Bey) Medresesi	52
3.4.15. Ebubekiriyye Medresesi (Aksaray)	53

3.3.16. Muzaferiyye Medresesi.....	53
3.3.17. Gıyâsiyye Medresesi.....	53
3.3.18. İmaret Medresesi.....	53
3.3.19. Siraceddin Medresesi.....	53
3.3.20. Mesud b. Şerefşah Hankahı ve Medresesi.....	54
3.3.21. I. İzzeddin Keykavus'un Yaptırdığı Medrese.....	54
3.3.22. Diğer Medreseler.....	54
3.4. Türbe ve Kümbetler	54
4. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU'DA ASKERÎ İMAR FAALİYETLERİ	
4.1. Türkiye Selçuklularının Savunma Politikaları ve Askerî Mimarının Gelişimi	57
4.2. Kaleler ve Surlar	58
4.2.1. Konya Kalesi.....	59
4.2.2. Sinop Kalesi.....	60
4.2.3. Harput Kalesi.....	61
4.2.4. Erzurum Kalesi.....	62
4.2.5. Alanya Tersanesi ve Alanya Kalesi.....	63
4.2.6. Diyarbakır Surları.....	64
5. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ANADOLU'DA İMAR FAALİYETLERİNİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ	
5.1. İmar Faaliyetlerinin Ekonomik ve Ticari Hayata Etkileri	66
5.2. Şehir Hayatının Gelişimi ve Toplumsal Değişim.....	67
5.3. İmar Faaliyetlerinin Kültürel ve Sanatsal Yönü.....	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR

b. :Bin (oğlu)

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

s. :Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

SÖZLÜK

Abanoz Ağacı: Tropik bölgelerde yetişen, çok sert, koyu renkli (çoğunlukla siyah) bir ağaç türüdür.

Ehramı Külâh: Piramit veya koni biçiminde yükselen, yukarıya doğru daralan bir çatı veya kubbe biçimidir.

Eyvan: Üç tarafı duvarlarla çevrili, bir tarafı avluya veya açık bir mekana bakan tonozlu mimari bölümdür.

İrminiye: Ortaçağ İslam kaynaklarında Ermenistan topraklarını ifade eden tabir.

Medrese: Ortaçağ İslam dünyasında öğrenim ve öğretim yapılan kurum.

Minber Aynalıği: Camilerdeki minberin yan yüzeylerini (kenar panellerini) oluşturan dikey süsleme alanlarına verilen addır.

Öngen:Belli bir gelenek, plan tipi ve sembolik anlayışa göre önceden tasarlanmış mimari sistem.

GİRİŞ

1071 Malazgirt Zaferi, yalnızca Anadolu'nun siyasi kaderini değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapısını da köklü bir biçimde değiştiren tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu toprakları, Selçuklu Türkleri aracılığıyla Türk-İslam kimliğiyle tanışmış ve kısa süre içinde köklü bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde, devletin giderek artan siyasi istikrarı ve sağlanan ekonomik canlılık, yalnızca askerî ve idari alanda değil, şehirlerin yeniden imarı ve bayındırlık faaliyetlerinde de kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Selçuklu sultanları ve devlet erkânı, Anadolu'nun dört bir yanında camiler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, darüşşifalar, köprüler ve surlar gibi çok çeşitli yapıların inşasını teşvik etmişlerdir.

Anadolu Selçuklularının imar faaliyetleri, yalnızca birer mimari başarı olarak değil, aynı zamanda toplumun gündelik hayatını düzenleyen, ekonomik canlılığı destekleyen ve sosyal dayanışmayı pekiştiren işlevleriyle de dikkat çekmektedir. Şehir merkezlerinde yükselen cami ve medreseler, dinî hayatın yanı sıra ilmî faaliyetin de kalbi hâline gelmiş; hanlar ve kervansaraylar, ticaret yolları üzerinde güvenliği sağlayarak Anadolu'nun uluslararası ticaretteki rolünü güçlendirmiştir. Darüşşifalar ve hamamlar, Selçuklu toplumunun sağlık ve temizlik anlayışını yansıtırken, köprüler ve surlar güvenlik ile ulaşımın sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Böylelikle imar faaliyetleri, yalnızca taş ve tuğla yığınlarından ibaret yapılar değil, aynı zamanda Selçuklu medeniyetinin çok yönlü gelişimini yansıtan eserler olarak ortaya çıkmıştır.

Selçuklular, bu eserleri inşa ederken İslam mimari geleneğinden büyük ölçüde yararlanmakla birlikte, Anadolu'nun yerel mimari unsurlarını da sürece dâhil etmişlerdir. Bu sentez, mimari açıdan özgün bir “Anadolu Selçuklu üslubu”nun doğmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, taş işçiliğinde görülen zengin geometrik süslemeler, kapı ve taçkapılardaki kabartma motifleri veya çini kaplamaların kullanımı, dönemin estetik anlayışının göstergeleridir. Ayrıca, imar faaliyetlerinde kullanılan malzemeler ve teknikler de coğrafyanın doğal kaynaklarıyla uyumlu olacak şekilde geliştirilmiştir. Bu durum, Anadolu Selçuklu mimarisini hem dayanıklı hem de estetik açıdan güçlü kılmıştır.

Moğol İstilası (1243) öncesindeki bu yoğun imar hareketleri, yalnızca birer sanat eseri olarak değil, aynı zamanda Selçukluların siyasi kudretinin, ekonomik gücünün ve toplumsal vizyonunun da bir yansımasıdır. Bu nedenle, söz konusu yapılar sadece fiziksel mekânlar değil, aynı zamanda Selçuklu kimliğinin ve İslam medeniyetinin Anadolu topraklarında kökleşmesinin sembolleridir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Selçuklu Anadolu'sunda yapılan mimari eserler, sadece birer yapı olmanın ötesinde, dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına ışık tutan önemli belgeler niteliğindedir. Bu çalışmanın temel amacı, 1071 Malazgirt Zaferi'nden 1243 Köse Dağ Savaşı'na kadar olan süreçte Anadolu'da gerçekleştirilen imar faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde incelemek ve bu yapıların Selçuklu yönetimi altındaki şehir yaşamına etkilerini değerlendirmektir. Çalışma kapsamında, sivil, dinî ve askerî mimari yapılar ayrı başlıklar altında ele alınacak, bu yapıların işlevleri ve Selçuklu toplumu üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Bu araştırmanın önemine dair şu noktalar vurgulanabilir: Çalışma, Anadolu Selçuklu Devleti'nin imar faaliyetlerini sivil, dinî ve askerî mimari çerçevesinde ele alarak, bu yapıların şehirleşme sürecine ve toplumsal hayata etkilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyacaktır. Böylece, mimari eserlerin sadece estetik ve sanatsal değerleri değil, aynı zamanda sosyoekonomik işlevleri de vurgulanacaktır.

Selçuklular, fethettikleri topraklarda İslam'ı yayarken, bunu yalnızca siyasi otorite kurarak değil, aynı zamanda mimari eserler inşa ederek de gerçekleştirmiştir. Camiler, medreseler ve türbeler gibi dinî yapılar, hem İslam'ın kökleşmesini sağlamış hem de Anadolu'nun bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Hanlar, kervansaraylar ve bedestenler gibi ticari yapılar, Anadolu'nun ticaret yolları üzerindeki stratejik önemini artırmış ve Selçuklu döneminde ekonomik canlılığın sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Bu yapıların incelenmesi, Selçuklu Devleti'nin ticaret ve ulaşım politikalarına dair önemli ipuçları sunacaktır.

Selçukluların Anadolu’da inşa ettikleri kaleler ve surlaraskerî stratejiler açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, Moğol İstilası öncesinde inşa edilen askerî mimari unsurların Anadolu’nun savunmasında oynadığı rol ve şehirlerin güvenliği açısından nasıl bir işlev üstlendikleri analiz edilecektir.

Anadolu Selçuklu mimarisi, Osmanlı dönemi mimarisinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’ne ait cami planları, kervansaraylar, kamu yapıları ve süsleme tekniklerindeSelçuklu mimarisinden izler bulunmaktadır.

Bu araştırma, Selçuklu dönemindeki imar faaliyetlerini, kentleşmeye etkilerini ve mimari yapıların toplumsal işlevlerini detaylı bir şekilde inceleyerek, bu döneme dair kapsamlı bir kaynak oluşturmayı hedeflemektedir. Selçuklu mimarisi üzerine yapılan mevcut çalışmalar çoğunlukla belirli yapılar veya şehirler özelinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışma ise geniş bir perspektifle ele alarak, Anadolu Selçuklu mimarisine dair daha bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, 1071 Malazgirt Zaferi’nden 1243 Köseadağ Savaşı’na kadar geçen süreçte Anadolu Selçuklu Devleti’nin yürüttüğü imar faaliyetlerini kapsamaktadır. Araştırma, bu dönemde Anadolu’da inşa edilen sivil, dinî ve askerî mimari eserleri detaylı bir şekilde ele alarak, bu yapıların siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal bağlamlarını açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ana odağı, bu yapılar üzerinden Selçuklu Devleti’nin şehirleşme politikalarını, toplum yapısını ve imar anlayışını analiz etmektir.

Kapsam açısından ele alınan başlıca yapılar sivil mimari, dinî mimari ve askerî mimari olmak üzere üç ana başlık altında incelenecektir. Sivil mimari kapsamında hanlar, kervansaraylar, saraylar, köşkler, bedestenler, darüşşifalar gibi yapılar ele alınacak; dinî mimari kapsamında camiler, medreseler, türbeler, kümbetler gibi yapılar incelenecek; askerî mimari kapsamında ise surlar ve kaleler değerlendirilecektir. Bununla birlikte, çalışmada yalnızca mimari eserlerin fiziksel özellikleri değil, aynı

zamanda bu yapıların toplum üzerindeki etkileri, fonksiyonları ve dönemin şehirleşme sürecine katkıları da irdelenecektir.

Çalışma, coğrafi olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin kontrolünde bulunan topraklarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, Selçukluların Orta Asya veya İran'daki mimari faaliyetleri bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Anadolu'da inşa edilen yapılar üzerinden, Selçuklu Devleti'nin bu coğrafyadaki şehirleşme politikaları ve mimari mirası değerlendirilecektir. Bununla birlikte, Selçukluların hâkim olduğu farklı bölgelerdeki yapıların Anadolu'daki mimariyle olan ilişkisi ve etkileşimi gerektiği ölçüde ele alınacaktır.

Araştırmada zamansal sınır olarak 1071-1243 yılları belirlenmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi, Türklerin Anadolu'daki kalıcı varlığının başlangıcı kabul edildiği için çalışmanın başlangıç noktası olarak alınmıştır. 1243 Köseadağ Savaşı ise Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümüne girmesiyle büyük bir kırılma noktası oluşturduğu için araştırmanın bitiş noktası olarak kabul edilmiştir. Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki siyasi yapı değişmiş, imar faaliyetleri önemli ölçüde azalmış ve Selçuklular Moğol yönetimi altında bir dağılma sürecine girmiştir. Bu nedenle, araştırma Moğol hâkimiyeti öncesindeki süreçle sınırlı tutulmuş ve bu tarihten sonraki mimari gelişmeler çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir.

Çalışma, veri kaynakları açısından da belirli sınırlamalara sahiptir. Anadolu Selçuklu dönemine ait yazılı kaynaklar sınırlı olup, mevcut kaynakların büyük bir kısmı Osmanlı döneminde yapılan aktarımlar veya sonraki dönem tarihçilerinin eserleri üzerinden ulaşılabilmektedir. Ayrıca, yazılı kaynaklardaki eksiklik ve bazı yapıların günümüze ulaşmamış olması, çalışmanın karşılaştacağı temel sınırlılıklardan biridir.

Bununla birlikte, günümüzde Anadolu Selçuklu mimarisi üzerine yapılan akademik çalışmalar, arkeolojik kazılar ve restorasyon süreçleri büyük bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Ancak, bazı mimari eserlerin zamanla yıkılmış olması ya da özgün hâlinin değişmiş olması, tam anlamıyla bir bütünlük içinde incelenmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle restorasyon süreçlerinde yapılan bazı yanlış müdahaleler ve

eserlerin zaman içerisinde gördüğü zararlar, mimari yapıların özgün kimliğini tam anlamıyla yansıtamamasına sebep olmaktadır.

Özetle veri sınırlılıkları, belirlenen tarihsel çerçeve ve coğrafi odak noktası gibi etkenler sebebiyle çalışma, belirli sınırlarla şekillendirilmiş olup bu çerçevede analizler gerçekleştirilecektir.

Araştırmada Kullanılan Yöntemler

Bu araştırmada, Anadolu Selçuklu Devleti dönemine ait imar faaliyetlerini ve mimari yapıların toplumsal etkilerini anlamak için disiplinler arası bir yöntem benimsenmiştir. Çalışmada, tarihsel analiz, mimari inceleme, yazılı kaynak taraması ve arkeolojik verilerin değerlendirilmesi gibi farklı yöntemler bir araya getirilerek kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuştur.

Bu araştırmada temel yöntem olarak tarihsel analiz yaklaşımı benimsenmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin şehirleşme politikaları ile mimari anlayışı, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısıyla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, döneme ait ulaşılabilen yazılı belgeler ile özellikle kitabeler gibi birincil epigrafik kaynaklar incelenmiş; mimari eserlerin yapım süreçleri, işlevleri ve toplumsal bağlamları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Selçuklu yapılarının tarihsel kimliğini ve işlevsel yönünü kavramada büyük önem taşıyan bu kitabeler, yapıları inşa ettiren kişileri, yapıların fonksiyonlarını ve dönemin toplumsal dinamiklerini yansıtan ifadeleri içermektedir. Bu alanda Suat Kaymak'ın kaleme aldığı *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş* adlı çalışması, 1065-1350 yılları arasına tarihlenen yapı kitabelerini sistematik bir biçimde derleyerek, sivil, dinî ve askerî mimari örneklerinin tarihsel bağlamda değerlendirilmesine katkı sunan nitelikli bir başvuru kaynağıdır (Kaymak, 2013, s. 23-25).

Anadolu'daki Selçuklu yapılarını anlamak için arkeolojik kazı raporları ve saha çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, günümüze ulaşan yapıların yanı sıra, kalıntılar ve kazı sonuçları da araştırmaya dâhil edilerek, kaybolmuş ya da zamanla tahrip olmuş yapıların da analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma kapsamında, Selçuklu dönemine ait yapıların günümüzdeki durumları da analiz edilmiştir. Bu yapılar üzerinde gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları, orijinallliğini koruyup korumadığı, doğru tekniklerin kullanılıp kullanılmadığı gibi açılardan ele alınmıştır.

Çalışmada, yapıların yalnızca fiziksel özellikleri değil, dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik bağlamıyla nasıl şekillendiği de irdelenerek, mimarinin bir toplum üzerindeki derin etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. SELÇUKLULARDÖNEMİNDE ANADOLU VE İMAR FAALİYETLERİ

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da Türkler daha rahat hareket etmeye başlamış ve Selçuklu Devleti, bu coğrafyada siyasi, ekonomik ve kültürel alanda önemli gelişmeler kaydetmiştir (Sevim, 2003, s.481). Zafer sonrasında tesis edilen siyasi teşekküllerden Anadolu Selçuklu Devleti, fethettiği bölgelerde kapsamlı imar faaliyetleri gerçekleştirerek şehirlerin yeniden inşası ve kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır (Sümer, 2009, s.370). Bu süreçte inşa edilen camiler, medreseler, kervansaraylar ve diğer yapılar, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

1071 Malazgirt Zaferi ile 1243 Köseadağ Savaşı arasındaki Anadolu Selçuklu döneminde, kitabeleri günümüze ulaşan ya da bu yıllara tarihlendirilen toplam 18 farklı yapı tipine ait 334 eser inşa edilmiştir. Bu süreçte türbe, cami, mescit, medrese, zaviye, darüşşifa, han, hamam, kale, köprü, çeşme, minare, namazgâh, sarnıç ve sebil gibi çeşitli mimari yapıların yapımı kesintisiz olarak sürdürülmüştür (Bekmez, 2020, s.40).

1.1. Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (1071-1243)

Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun Türkleşme süreci hızlı ve yoğun bir şekilde başlamış, kısa süre içinde bölgenin büyük kısmı Türkmen toplulukların hâkimiyetine girmiştir. Bu sürecin en belirleyici aktörlerinden biri, Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tır. Onun önderliğinde Batı Anadolu'ya kadar uzanan kapsamlı fetihler gerçekleştirilmiş, özellikle İznik'in ele geçirilmesiyle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmıştır (İbn Bîbî, 1996, s.12). Kaynaklarda "Selçûkıyân-ı Rûm" veya "Selâcika-ı Rûm" şeklinde geçen bu devlet, modern literatürde genellikle "Türkiye Selçukluları" ya da "Anadolu Selçukluları" olarak adlandırılmaktadır (Sümer, 2009a, s.367-368).

Süleyman Şah, Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasi karışıklıkları fırsata çevirerek devlet sınırlarını İstanbul Boğazı'na kadar genişletmiş; burada ticari faaliyetleri denetlemek amacıyla Boğaz kıyısında gümrük istasyonları kurmuştur. 1081

yılında Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos ile yapılan barış anlaşması neticesinde İzmit ile İstanbul arasında bulunan Drakon Çayı sınır olarak belirlenmiş, böylece Süleyman Şah'ın Bizans ile eşit düzeyde diplomatik ilişkiler kurma kapasitesine sahip olduğu ortaya konmuştur (Sümer, 2009b, s.380).

Süleyman Şah'ın batıdaki başarılarının yanı sıra Anadolu'nun farklı bölgelerinde Türkmen beylerinin de önemli fetih hareketleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Saltuk Bey Erzurum-Bayburt hattında; Mengüçük Gazi Erzincan ve Kemah'ta; Dânişmend Gazi Sivas, Tokat ve Amasya çevresinde; Karategin Çankırı ve Sinop'ta; Çubuk Harput'ta; Buldacı Elbistan'da; Çavuldur boyları Elbistan-Bayburt arasında; Tanrıbermiş ise Efes civarında hâkimiyet kurmuştur (Sümer, 2009b, s.380). Bu fetih hareketleri, sadece askerî başarılar değil, aynı zamanda Anadolu'nun siyasi coğrafyasını Türk-İslam karakteriyle yeniden şekillendiren derin bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir.

Özellikle Artuk Bey gibi tecrübeli komutanların Malazgirt Savaşı sonrasındaki Orta Anadolu akınları, Türkmen yerleşiminin yayılmasına ve kalıcı hâle gelmesine hizmet etmiştir. Artuk Bey'in başarıları Sultan Melikşah tarafından takdirle karşılanmış, ancak daha sonra doğuya geri çağırılmıştır. Öte yandan Tutak gibi daha az bilinen beyler de Orta Anadolu'daki Türkmen varlığının ilk öncülerinden biri olmuştur (Sümer, 2009b, s.380).

Malazgirt'ten sonra Ege ve Marmara kıyılarına ulaşan Türkmen boyları, ilk etapta şehirlerin çevresinde konaklamışlardır. Bu süreçte Türkistan ile Anadolu arasında zamanla yoğunluğu değişen göç dalgaları oluşmuştur. Anadolu'nun batı kesimlerinde, özellikle Giresun-Sivas-Maraş-İskenderun hattının batısındaki alanlarda nüfus oldukça seyrek (Akçay, 2024,s.461). Bu durum, hem Selçuklu hem de daha önceki dönemlerdeki yönetimlerce uygulanan iskân politikalarını beraberinde getirmiştir.

Malazgirt Zaferi'nin ardından Türkmen boyları, Ege ve Marmara kıyılarına kadar ilerleyerek, ilk etapta şehirlerin çevresinde konaklamışlardır. Bu süreçte, Türkistan ile Anadolu arasında zamanla yoğunluğu değişen göç dalgaları oluşmuştur. Anadolu'nun batı kesimlerinde, özellikle Giresun-Sivas-Maraş-İskenderun hattının batısındaki alanlarda nüfus oldukça seyrek. Bu durum, hem Selçuklu hem de daha önceki

dönemlerdeki yönetimlerce uygulanan iskân politikalarını beraberinde getirmiştir. Selçuklular, ele geçirdikleri Batı Anadolu bölgelerine Rum nüfusu yerleştirerek bu toprakları canlandırmayı hedeflemişler; göç ettirilen bu ailelere geniş topraklar, tarım araçları ve beş yıl vergi muafiyeti gibi teşvikler sunmuşlardır. Bu politikanın bir diğer yüzü ise gönüllü olarak Bizans idaresinden ayrılan Rumların, Selçuklu hâkimiyetine geçmek istemeleriyle ortaya çıkmıştır. Bunun temel sebebi olarak Selçuklu yönetiminin dinî ve etnik ayrım yapmadan adaletli bir yönetim sürdürmesi gösterilmektedir (Gümüşçü, 2016, s.161).

Dânişmendliler ile Artuklular gibi beylikler, birbirleriyle olan savaşlarda rakip bölgelerdeki Hristiyan nüfusu kendi topraklarına göç ettirerek sınır bölgelerini doldurmuşlardır. Bu göç hareketleri, Anadolu'nun demografik yapısında derin değişikliklere neden olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yerleşik olan Ermeni ve Süryânî nüfusun yanı sıra, Batı Anadolu'da yoğun olarak Rumlar yaşamaktaydı. Özellikle Orta Anadolu'nun doğusunda ve Çukurova'nın kuzeyindeki dağlık kesimlerde Bizans'ın da katkısıyla önemli bir Ermeni yerleşimi oluşmuştur (Taşcı, 2023, s.256-259). Netice itibarıyla, Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'nun fethi sadece bir askerî yayılma değil, aynı zamanda demografik, siyasal ve kültürel dönüşüm süreci olmuştur. Süleyman Şah'ın İznik'te başlattığı devletleşme hamlesi, Anadolu'nun uzun vadeli Türkleşmesini ve İslamlaşmasını mümkün kılan siyasal yapının temelini oluşturmuştur. Bu yapı, ileride Osmanlı Beyliği'nin de yükselişine zemin hazırlayan güçlü bir miras bırakmıştır (Gümüşçü, 2016, s.168).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucu sultanı Süleyman Şah, 1082 yılında resmen sultan unvanını alarak siyasi meşruiyetini daha da güçlendirmiştir. Aynı yıl Çukurova'ya yönelerek önemli bir askerî harekâta girişmiş ve Tarsus, Adana, Aynizerbâ ve Misis gibi stratejik şehir ve kaleleri Selçuklu topraklarına katmıştır. Bu genişleme, Anadolu Selçuklularının artık yalnızca Batı ve Orta Anadolu'da değil, Güneydoğu coğrafyasında da söz sahibi olduğunu göstermektedir (Demirkent, 2020, s.179).

Antakya halkının şehri teslim edeceği haberini alan Süleyman Şah, başkent İznik'te Ebü'l-Kâsım Bey'i vekil tayin etmiş; oğulları Kılıç Arslan ve Dâvud'u da

yanına alarak Antakya'ya gitmiş ve şehri 1084 yılında kolaylıkla zapt etmiştir. Ancak bu genişleme hareketi, Halep-Musul hattında hüküm süren Ukaylî Emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş ile gerilime neden olmuştur. Süleyman Şah'tan vergi talep eden Müslim'in bu talebi reddedilmiş ve iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta Müslim ağır bir yenilgiye uğramış ve öldürülmüştür (İbn Bîbî, 1996, s.49-50).

Bu gelişmenin ardından Süleyman Şah, Selçuklu ailesine mensup diğer bir hükümdar olan Tutuş'un idaresindeki Suriye Selçukluları ile çatışmaya girmiştir. Halep kuşatması sırasında iki ordu Aynüseylem bölgesinde karşılaşmıştır. Savaşın kaderi, Emîr Çubuk'un askerleriyle Tutuş'un tarafına geçmesi ve Artuk Bey'in deneyimli komutanlığı sayesinde belirlenmiştir. Süleyman Şah'ın ordusu ağır bir mağlubiyet almış ve Süleyman Şah ya savaş sırasında hayatını kaybetmiş ya da başka bir rivayete göre intihar etmiştir (4 Haziran 1086). Cenazesi Halep'te defnedilmiştir. Bu savaş, Selçuklu hanedanı içinde iç çatışmaların ilk örneklerinden biri olarak dikkat çeker (Erkoç, 2020, s.411-413).

Süleyman Şah'ın vefatının ardından, ailesi Tutuş tarafından Antakya'ya gönderilmiş ve daha sonra Sultan Melikşah tarafından İsfahan'a getirilmiştir. Bu durum, Anadolu Selçuklu Devleti'nde kısa süreli bir siyasi dağınıklığa yol açmıştır. Urfa Valisi Bozan, Sultan Melikşah'ın emriyle İznik'i kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. Buna karşın, Vekil Ebü'l-Kâsım yakalanarak öldürülmüştür (1092). Aynı yıl Melikşah'ın yılında vefatıyla birlikte, oğlu Berkıyaruk Büyük Selçuklu tahta geçmiş vesiyasi af niteliğinde bir kararla Süleyman Şah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Dâvud'u serbest bırakmıştır (Toksoy, 2004, s. 65; Basan, 2010, s.123-124).

Kılıç Arslan, kalabalık bir Türkmen topluluğu ile birlikte Anadolu'ya dönerek İznik'e ulaşmış ve 1092 sonlarında ya da 1093 yılı başlarında şehri Ebü'l-Kâsım'ın kardeşi Ebü'l-Gâzî'den alarak yeniden başkent hâline getirmiştir. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti yeniden canlanmış, siyasi istikrarın tesisi yönünde adımlar atılmıştır (Cahen, 2008, s.258-259).

Kılıç Arslan, Selçuklu-Bizans ilişkilerini yeniden şekillendirmek adına, öncelikle Bizans'la mücadele etmiş, daha sonra İmparator Aleksios Komnenos ile barış yapmıştır. Ancak bu dönemde, Bizans iç siyasetindeki manevralar etkili olmuş; çağdaş Bizans

tarihçisi Anna Komnena'nın aktardığına göre Kılıç Arslan, imparatorun sözlerine inanarak kayınpederi ve İzmir Beyi Çaka Bey'i bir ziyafet sırasında öldürmüştür (yaklaşık 1095). Bu olay, Anadolu'daki Türkmen beylikleri arasındaki birlik arayışını sekteye uğratmıştır (Anna Komnena, 2021, s.338-341).

I. Kılıç Arslan, 1096 yılında Pierre l'Ermite'in komutasındaki düzensiz Haçlı grubunu etkisiz hâle getirdikten sonra Malatya üzerine yürümüş; ancak bu sırada düzenli Haçlı ordularının yaklaştığını öğrenerek İznik'e geri dönmüştür. Şehri kuşatılmış hâlde bulmuş, kuşatmayı aşamayınca geri çekilmek zorunda kalmasının ardından başşehir İznik Haziran 1097'de kaybedilmiştir. Ardından Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni başkenti olurken, Orta Anadolu merkezli bir savunma stratejisine geçilmiştir (Altınayve Çeçen, 2023, s.341).

1101 yılında Dânişmendlilerle birlikte Haçlılara karşı kazanılan zaferler, Türklerin moralini güçlendirmiş ve Haçlıların Anadolu güzergâhını kullanma cesaretini kırmıştır. 1106'da Malatya'nın fethiyle doğuya ilerleyen Kılıç Arslan, Güneydoğu'daki birçok beyliğin bağlılığını kazanmış, ancak Musul seferinde askerî destekten yoksun kalarak Habur Çayı'nı geçmeye çalışırken hayatını kaybetmiştir (Sarıcı, 2021, s.2).

Onun ölümünden sonra küçük yaştaki oğlu Tuğrul Arslan Malatya'da tahta çıkarılmış, fiilî yönetim annesi Ayşe Hatun aracılığıyla yürütülmüştür. 1110'da Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Konya'ya gönderdiği Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Melikşah (Şahinşah)'ı tahta çıkarmış; fakat daha sonra taht kavgasını kazanan Mesud, 1116'da kardeşini saf dışı bırakarak iktidarı ele geçirmiştir (Sümer, 2004, s.339-340).

Sultan I. Mesud, Dânişmendli Beyliği'nin iç karışıklıklarını fırsat bilerek Selçuklu otoritesini güçlendirmiştir. Batı Anadolu'daki Türkmen akınları Bizans'ı tehdit eder hâle gelmiş, 1146'da Konya'ya kadar gelen Bizans ordusu başarısız olmuştur. II. Haçlı Seferi sırasında Haçlılar Anadolu'da Türk direnişiyle büyük kayıplar vererek geri dönmüştür. Bu dönemde ilk Anadolu Selçuklu parası I. Mesud tarafından bastırılmıştır (Sümer, 2009b, s.382).

I. Mesud'un 1155'teki vefatından sonra yerine geçen II. Kılıç Arslan, Selçuklu topraklarını genişletmiş, özellikle Dânişmendlilerin ortadan kaldırılmasıyla Anadolu'da siyasî birliği sağlamıştır. Türkmen nüfusunun artışıyla Bizans'a yönelik akınlar yoğunlaşmış, bu da Manuel Komnenos'un büyük bir sefere çıkmasına neden olmuştur. Ancak 1176'daki Miryokefalon Savaşı'nda Bizans ordusu ağır bir yenilgi almış, Anadolu'nun kalıcı olarak Türk yurdu hâline gelmesinde bu zafer dönüm noktası olmuştur (Sümer, 2004, s.341).

II. Kılıç Arslan saltanatı döneminde medrese ve kervansaray inşasına önem vermiş, altın para bastırmış ve adına eserler ithaf edilen ilk Anadolu Selçuklu hükümdarı olmuştur. Ancak hayatının sonuna doğru ülkesini 11 oğlu arasında paylaştırması, siyasi birlik için büyük bir zafiyet yaratmış ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni çok başlı bir yapıya sürüklemiştir (İbn Bîbî, 1996, s.13-14).

1192'de II. Kılıç Arslan'ın vefatının ardından yerine geçen oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kısa süren ilk hükümdarlığında kardeşi Süleyman Şah'ın muhalefetiyle karşılaşmış ve tahtı kardeşine bırakmak zorunda kalmıştır. II. Süleyman Şah, ülke bütünlüğünü yeniden tesis etmeye çalışmış ve bu hedefe büyük oranda ulaşmıştır. Ancak 1202'de düzenlediği Gürcistan seferi başarısız olmuş, iki yıl sonra 1204'te hayatını kaybetmiştir. Yerine geçen oğlu III. Kılıç Arslan'ın kısa süren saltanatı sırasında Isparta bölgesi fethedilmiştir. Daha sonra tahta yeniden çıkan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Antalya ve Denizli'yi Selçuklu topraklarına katmış, Çukurova'daki Ermeni Krallığı'nı tâbi hâle getirmiştir. Halefi ve oğlu I. İzzeddin Keykavus da 1214 yılında Sinop'u fethederek Karadeniz ticaretine doğrudan erişim sağlamıştır (İbn Bîbî, 1996, s.77-78).

I. İzzeddin Keykavus'un ardından tahta geçen kardeşi I. Alâeddin Keykubad dönemi, Anadolu Selçuklularının siyasî ve kültürel anlamda altın çağı olmuştur. Doğu sınırları Van Gölü'ne kadar ulaşırken, güneyde Kalonoros (Alâiye) alınarak burada tersane kurulmuş; kuzeyde ise Suğdak (Kırım) seferi ile Karadeniz hâkimiyeti genişletilmiştir. Keykubad, aynı zamanda medrese, cami, hastane ve kervansaraylar inşa ettirerek Anadolu'da şehirleşmeyi ve ticareti teşvik etmiştir (İbn Bîbî, 1996, s.14-15). Ancak onun 1237'deki ani ölümüyle devletin yükseliş dönemi sona ermiş, halefi ve oğlu

II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde ise çöküşün işaretleri görülmeye başlamıştır (İbn Bîbî, 1996, s.61-63).

II. Keyhüsrev'in ilk yıllarında Âmid fethedilerek doğu sınırı Dicle Nehri'ne dayanmış; Anadolu Selçuklu egemenliği batıda Sakarya'ya, güneyde Nur Dağları'na, doğuda Van Gölü'ne kadar yayılmıştır. Bu dönemde Ermeni Krallığı, Halep Eyyûbîleri, Artuklular, Trabzon Rumları ve İznik Bizans Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin üstünlüğünü tanımışlardır (İbn Bîbî, 1996, s.16). Ancak saraydaki israf, yönetimdeki zaaflar ve Türkmenler arasında büyüyen hoşnutsuzluk, devleti içten çökertmeye başlamıştır. Devamında 1240 yılında Horasan kökenli Baba İshak'ın önderliğinde Malatya çevresindeki Türkmenler ayaklanmış; isyan, Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovası'nda ancak büyük bir kayıpla bastırılabilmiştir. Bu olay, Anadolu'da Moğol istilası öncesi devlet otoritesinin ne denli zayıfladığının önemli bir göstergesi olmuştur (Sümer, 2009b, s.382-383).

1240'taki Baba İshak isyanı, Anadolu Selçuklu ordusunun moral ve disiplin eksikliğini açığa çıkarmıştı. Bu zayıflık, 1243 yılında Moğol komutanı Baycu Noyan'ın ordusunun Köseadağ eteklerinde Selçukluları kolayca mağlup etmesiyle perçinlenmiştir. Alınan yenilgi sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara yıllık vergi ödemeyi kabul ederek fiilen onların vesayeti altına girmiştir.¹

¹ 1243 yılında alınan söz konusu yenilgiden sonra Anadolu, Moğol valileri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1246'daki ölümünden sonra Anadolu Selçuklu tahtında başlayan mücadeleler, Moğol hâkimiyeti altında istikrarsız bir dönemi başlatmıştır. Kardeşler arasında müşterek saltanat, emirlerin ve vezirlerin entrikaları, sık sık değişen ittifaklar ve Moğol desteğiyle şekillenen iktidar kavgaları, devletin siyasi bütünlüğünü zayıflatmıştır. Özellikle II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıç Arslan ve sonrasında gelen sultanlar döneminde taht mücadeleleri Anadolu'yu sürekli karışıklığa sürüklemiş; Celaleddin Karatay'ın ölümünden sonra düzenin bozulması, Muînüddin Pervâne'nin nüfuz mücadelesi, Türkmen isyanları, Cimri hadisesi ve Moğol baskısı devlet otoritesini iyice sarsmıştır. Selçuklu sultanları giderek İlhanlıların memuru hâline gelmiş, Anadolu'da fiilî hâkimiyet Moğol valilerinin eline geçmiştir. Nihayet II. Gıyaseddin Mesud'un 1308'deki ölümüyle hanedanın siyasi gücü tamamen tükenmiştir. Tarihçiler tarafından son Anadolu Selçuklu hükümdarı olarak kabul edilen Mesud'un ardından devlet, İlhanlı idaresi altında tamamen ortadan kalkmıştır (Sümer, 2003; 2009b; 2022; Kesik, 2004; Güneş, 2010; Çakır, 2022).

1.2. Selçuklu Devri Ekonomisi ve İmar Faaliyetlerine Etkisi

Selçuklu Devleti, siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanmasıyla ekonomik gelişmelere büyük katkı sağlamıştır. Özellikle ticaret yollarının güvenliği ve han, kervansaray gibi ticari yapılarla desteklenmesi, devletin ekonomisini güçlendirmiştir. Selçuklular döneminde İpek Yolu ticareti önemli bir gelişim göstermiş, Anadolu'nun ticaret yollarının kavşak noktası hâline gelmesi sağlanmıştır. İran, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerinde ekonomik kalkınma yaşanmış, ticaret ve zanaatkarlık oldukça ilerlemiştir (Kafesoğlu, 2019, s.70-71).

Anadolu'daki Selçuklu egemenliği, bölgedeki tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesini de içermektedir. Sulama sistemleri geliştirilerek tarımsal üretim artırılmış, köylülerin üretim kapasitesini artırmaları teşvik edilmiştir. Büyük tarım arazileri, devlet tarafından ikta sistemi aracılığıyla belirli kişilere verilmiş ve bu sistem üretimi teşvik etmiştir (Peacock, 2020, s.303).

Ekonomik büyümede en önemli faktörlerden biri de madencilik ve para sisteminin gelişmesidir. Selçuklular, kendi gümüş ve altın sikkelerini bastırarak ticari işlemlerin güvenliğini sağlamış ve ekonomik bağımsızlığını pekiştirmiştir. Özellikle, ticaret yolları boyunca inşa edilen kervansaraylar, tüccarların güvenliğini sağlayarak ekonomik canlılığı desteklemiştir (Peacock, 2020, s.303).

Selçuklu döneminde büyük imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş, şehircilik anlayışı gelişmiş ve çeşitli mimari eserler inşa edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen medreseler, camiler, hanlar, kervansaraylar ve köprüler, hem eğitim ve dinî faaliyetleri desteklemiş hem de ekonomik hayatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Nizamiye medreseleri, eğitim sisteminin kurumsallaşmasına katkı sağlayarak devletin yetişmiş bürokrat ve ilim insanı ihtiyacını karşılamıştır (Sümer, 2009, s.382).

Şehirleşme ve imar faaliyetleri kapsamında, Anadolu'da Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi şehirler önemli merkezler hâline gelmiş, bu şehirlerde su kemerleri, çarşılar, hanlar ve hamamlar inşa edilmiştir. Bu yapılar, şehirlerin ekonomik ve kültürel olarak gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca Selçuklular, büyük kervansaraylar

inşa ederek ticaretin daha güvenli ve düzenli bir şekilde ilerlemesini sağlamışlardır (Denknbant ve Çobanoğlu,2009, s.392-397).

Büyük Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve imar politikaları, hem sosyal hayatın düzenlenmesini hem de ekonomik refahın artmasını sağlamış, böylece devletin uzun süre güçlü kalmasına katkıda bulunmuştur.

1.3. Anadolu'nun Şehirleşme Süreci ve Kent Planlaması

Selçuklu döneminde Anadolu'nun şehirleşme süreci, fetihler, göçler ve ticari faaliyetlerin birleşimiyle hızlanmıştır (Özgüdenli, 2009, s.372). Anadolu'nun İslam dünyasına katılmasıyla birlikte bölgeye gelen Oğuz boyları, yeni şehirlerin kurulmasına ve mevcut şehirlerin gelişmesine öncülük etmiştir. Selçuklular, şehirleri yalnızca askerî üsler olarak değil, ticaret, eğitim ve kültürel merkezler olarak da planlamışlardır(Peacock, 2020, s.42-43).

Bu dönemde Anadolu'da Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Amasya ve Tokat gibi şehirler büyük bir gelişim göstermiştir. Selçukluların bölgeye getirdiği huzur ve güven ortamı, ticaret yollarının açılması, yeni pazarların kurulması ve ekonomik büyüme için uygun bir zemin oluşturmuştur. Özellikle, İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi uluslararası ticaret yolları, Selçuklular tarafından koruma altına alınmış ve yollar boyunca kervansaraylar inşa edilmiştir (Peacock, 2020, s.306-307).

Selçuklular, Anadolu'da şehirlerin planlamasında Orta Asya şehircilik anlayışını benimseyerek yeni düzenlemeler getirmiştir. Şehir planlamasında üç temel unsur ön planda tutulmuştur:*Kuhendiz*, şehirlerin savunma merkezi olup, hükümet yapıları, cephanelikler ve yönetim binaları burada yer alıyordu. Konya, Sivas ve Erzurum gibi önemli şehirlerde kaleler güçlendirilerek askerî güvenlik sağlanmıştır.*Şehristan*, ekonomik ve ticari hayatın merkezi olan bu bölgede çarşılar, hanlar, medreseler ve camiler bulunurdu. Kayseri, Amasya ve Tokat gibi şehirlerde bu yapılaşma oldukça gelişmiştir.*Rabaz*, şehir nüfusunun büyük kısmının yaşadığı bölge olup, köylüler, zanaatkârlar ve tüccarlar burada yaşamaktaydı. Bu mahalleler genellikle şehir surları dışında konumlanmıştır (Piyadeoğlu, 2015, s.381-382).

Selçuklu şehirlerinde en önemli mimari eserler arasında cami, medrese, kervansaray, han, hamam ve köprüler bulunuyordu. Bu yapılar, şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamının merkezinde yer aldı (Altun, 1988, s.36).

Eğitim ve dinî hayatın merkezi olan cami ve medreseler, devletin entelektüel gelişimini destekledi (Piyadeoğlu, 2015, s.383). Konya Alâeddin Camii ve Kayseri Hunat Hatun Medresesi, bu dönemin önemli eserlerindendir (Denkhalbant ve Çobanoğlu, 2009, s.394).

Ticaretin gelişmesi için inşa edilen Sultan Hanı, Ağzıkara Hanı, Kayseri Kervansarayı, tüccarların konaklaması ve ticaret yapması için önemli merkezlerdir (Denkhalbant ve Çobanoğlu, 2009, s.395). Şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için su kemerleri, çeşmeler ve hamamlar inşa edilmiştir (Denkhalbant ve Çobanoğlu, 2009, s.396).

Sonuç olarak Anadolu'nun şehirleşme süreci, Selçuklular döneminde hız kazanmış ve kent planlaması açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması, kamu binalarının inşası ve altyapı projeleriyle şehirler hem ekonomik hem de kültürel anlamda büyük bir gelişim göstermiştir.

1.4. İslam Kültürünün İmar Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi

İslam kültürü, şehirlerin inşası ve gelişiminde derin ve kapsamlı bir etkiye sahip olmuştur. Bu etki, özellikle camiler, medreseler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar ve su sistemleri gibi yapılar aracılığıyla somutlaşmıştır. Bu yapılar, İslam toplumlarının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatının temel unsurları hâline gelmiştir (el-Fârûkî ve Luis Lamia, 1991, s.435-437). Selçuklu Devleti döneminde, İslam mimarisi ve şehir planlaması büyük bir gelişim göstermiş, şehirlerin tasarımı İslamî değerler ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiştir (Özgüdenli, 2009, s.371-375).

Selçuklular, şehirleşme süreçlerinde İslam kültürünü merkeze alarak şehir planlarını oluşturmuşlardır. Bu süreçte dinî yapılar, toplumsal hayatın en önemli parçalarından biri olarak şehir merkezlerine inşa edilmiştir. Camiler, sadece ibadet

mekânı değil, aynı zamanda eğitim, hukuk ve sosyal yardımlaşma faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezler hâline gelmiştir (Denknalbant ve Çobanoğlu, 2009, s. 397).

İslam kültüründe eğitime verilen önem, Selçuklu döneminde medreselerin inşasıyla somutlaşmıştır. Nizamiye medreseleri gibi kurumlar, yükseköğrenim merkezleri olarak hizmet vermiş, bürokratların yetişmesini sağlamış ve şehirlerin kültürel kalkınmasına büyük katkılar sağlamıştır (Peacock, 2020, s.218-220). Bu medreseler, İslamî ilimlerin yanı sıra felsefe, tıp ve matematik gibi alanlarda da eğitim vermiştir. Özellikle Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerde inşa edilen medreseler, dönemin önemli ilim merkezleri arasında yer almıştır (Denknalbant ve Çobanoğlu, 2009, s.392).

İslamiyet'in ticarete verdiği önem doğrultusunda, Selçuklu şehirlerinde ticaretin gelişmesi için hanlar ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Bu yapılar, tüccarların konaklama ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamış, ticaret yollarının daha işlevsel hâle gelmesini sağlamıştır. Kervansaraylar, genellikle şehirlerarası ana yollar üzerinde belirli aralıklarla inşa edilerek, uzun mesafeli ticaretin güvenli ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlamıştır. Bu yapılar, sadece ticaretin değil, aynı zamanda kültürel etkileşimin de merkezleri olmuştur (Sümer, 2009, s.371).

İslam kültürünün yardımlaşma anlayışı, Selçukluların inşa ettiği darüşşifalar (hastaneler), aşevleri ve imarethaneler aracılığıyla şehirlerde kendini göstermiştir. Darüşşifalar, sadece hastaların tedavi edildiği yerler değil, aynı zamanda tıp eğitiminin verildiği merkezler olarak da hizmet vermiştir. Bu kurumlar, toplumun sağlık ve sosyal yardım ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır (Kemaloğlu, 2014, s.289-301).

İslam hukuku, Selçuklu şehirlerinin düzenlenmesinde belirleyici bir faktör olmuştur. Vakıf sistemi aracılığıyla, şehirlerin gelişimi için gerekli olan fonlar sağlanmış, böylece halkın ihtiyaçlarını karşılayan hastaneler, medreseler, köprüler ve su yolları gibi yapılar inşa edilmiştir. Vakıflar, toplumun sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış, kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlamıştır (Yüksel, 2006, s.37-40).

Sonuç olarak İslam kültürü, Selçuklu dönemindeki imar faaliyetlerinin ana dinamiğini oluşturmuş, şehir planlamasında dini, sosyal ve ekonomik faktörler dikkate alınmıştır. Camiler ve medreseler, toplumun kültürel ve sosyal merkezi olurken, ticaret yollarını destekleyen han ve kervansaraylar ekonomik kalkınmayı hızlandırmıştır. Vakıf sistemi ve İslam hukuku ise şehirlerin sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Bu unsurlar, Selçuklu şehirlerinin mimari ve sosyal dokusunu şekillendirmiş, İslam medeniyetinin Anadolu’da kök salmasına katkı sağlamıştır.

2. SELÇUKLULARDÖNEMİNDEANADOLU’DA SİVİL İMAR FAALİYETLERİ

“Sivil mimari” kavramı, genel olarak kamuya açık olmayan, bireysel, toplumsal ve ekonomik hayatla doğrudan ilişkili yapı türlerini kapsar. Selçuklu dönemi bağlamında sivil mimari; saraylar, köşkler, hanlar, kervansaraylar, darüşşifalar, hamamlar ve benzeri yapı türlerini ifade eder. Bu yapılar, yönetici elitin ikamet ve temsil ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra ticaret, sağlık ve sosyal yaşamın sürdürülmesi gibi toplumsal işlevleri de üstlenmiştir (Aslanapa, 1991, s.102).Mimari anlamda sivil yapılar, askerî ya da dinî işlevlerden çok, toplumsal ihtiyaçlara cevap vermeye yöneliktir.

Özellikle Anadolu Selçuklu mimarisinde sivil yapıların estetik ve fonksiyonel bütünlüğü, dönemin mimari anlayışını ve toplumsal yapısını yansıtır. Bu çerçevede sivil mimari, “bir devletin halkı için inşa ettiği ve genellikle günlük yaşamı kolaylaştıran yapılar bütünüdür” şeklinde tanımlanabilir (Aslanapa, 1991, s.103).

Bu bölümde, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Anadolu coğrafyasında inşa edilen sivil imar faaliyetleri ele alınacaktır. Bu eserler, kamusal yaşamın farklı alanlarına hitap eden yapılar olarak hem işlevsellikleri hem de mimari özellikleri bakımından önem arz etmektedir. Bölümde öncelikle sivil mimari kavramı tanımlanacak, ardından saray ve köşkler, yönetici elitin yaşantısını yansıtan yapılar olarak değerlendirilecektir. Devamında hanlar ve kervansaraylar, ticaretin gelişimine katkı sağlayan yapılar olarak ele alınacaktır. Bununla birlikte darüşşifalar sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü merkezler olarak işlenecek, hamamlar ise sosyal yaşamın ve temizliğin önemli birer unsuru olarak değerlendirilecektir. Her alt başlıkta, bu yapı türlerinin mimari planları ve toplumsal işlevleri özgün örneklerle açıklanacak ve bunların Selçuklu şehir dokusu içerisindeki yerlerine vurgu yapılacaktır.

2.1. Sivil Mimari Anlayışı ve Anadolu Selçuklu Devrinin Özellikleri

Anadolu Selçukluları döneminde sivil mimari, devletin siyasî gücü ve toplumsal dinamizmiyle paralel gelişerek kendine özgü bir üslup kazanmıştır. Saraylar, köşkler, hanlar, kervansaraylar, darüşşifalar, hamamlar ve köprüler gibi yapılar, yalnızca işlevsel

değil aynı zamanda anıtsal birer simge olarak da inşa edilmiştir. Bu yapılarda en yaygın malzeme kesme taş olmuş, tuğla daha çok kubbe ve tonoz gibi örtü sistemlerinde kullanılmış, ahşap ise iç mekânlarda kapı kanatları, tavan süslemeleri ve künde-kârî işçiliğiyle öne çıkmıştır (Kuban, 2010, s.245). Anadolu Selçuklu sivil mimarisinin en ayırt edici yönü, taçkapı geleneği ve zengin taş süslemeleridir. Taçkapılarda mukarnaslı kavsaralar, rûmî ve palmet motifleri, kufî yazı kuşakları ve figürlü kabartmalar (aslan, ejder, kartal vb.) dikkat çeker (Öney, 1988, s.74). Han ve kervansaraylarda görülen “açık avlu + kapalı barınak” düzeni, dönemin ticari canlılığını yansıtırken; darüşşîfa ve hamamlar sosyal yaşamın gelişimine katkıda bulunmuştur. Böylece Anadolu Selçukluları’nın sivil mimarisi, hem İslamî gelenekleri hem de Anadolu’nun yerel mimari mirasını birleştirerek işlevsel, dayanıklı ve estetik açıdan güçlü yapılar ortaya koymuştur.

Selçuklu sivil yapıları genellikle dört eyvanlı plan şemasına göre inşa edilmiştir. Bu planlama, mekânların işlevselliğini artırmış ve kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun çözümler sunmuştur. Saraylar ve köşkler, hem yönetsel hem de konaklama amaçlı kullanılmıştır (Soofızadeh, 2021, s.179).

Selçuklu sivil mimarisi, dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını yansıtan önemli bir mirastır. Bu yapılar, sadece işlevsel değil, aynı zamanda estetik ve sembolik değerler taşıyan mimari örneklerdir. Günümüzde bu eserler, Selçuklu döneminin mimari anlayışını ve estetik değerlerini anlamak için önemli kaynaklar sunmaktadır.

2.2. Saraylar ve Köşkler

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde saraylar ve köşkler, sultanların ikametgâhı olmanın ötesinde, devletin gücünü ve sanat anlayışını yansıtan önemli yapılar olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar, hem yönetim merkezleri hem de kültürel ve sanatsal etkinliklerin gerçekleştirildiği mekânlar olarak işlev görmüştür. Selçuklu saray ve köşkleri, mimari tasarımları, süslemeleri ve konumlarıyla dönemin estetik ve teknik anlayışını gözler önüne sermektedir (Akok, 1968, s.49).

Selçuklu dönemi saray mimarisi, son yıllarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve saha araştırmalarıyla daha net biçimde ortaya konulmaya başlanmıştır. Selçuklular, saray komplekslerini İç Asya ve İran kültür geleneğinin etkisiyle, çoğunlukla eyvan ve merkezi avlu etrafında şekillenen plan anlayışıyla inşa etmişlerdir (Arık, 2006, s.194).

2.2.1. Konya Alâeddin Sarayı (Köşkü)

II. Kılıç Arslan (1156-1192) döneminde inşa edilmiş, daha sonra I. Alâeddin Keykubad tarafından onarılmıştır.Yapının eyvan kemerinde yer alan çinili kitabede Sultan II. Kılıç Arslan'ın unvanları ayrıntılı şekilde yazılmıştır (Akok, 1968, s.58). Bununla birlikte umumiyetle “Alâeddin Sarayı” ismiyle anılmaktadır.

Konya Alâeddin Sarayı, Anadolu Selçuklu mimarisinin önemli örneklerinden biri olup, Konya'nın merkezinde yer alan Alâeddin Tepesi'nde inşa edilmiştir. Bu yapı, Selçuklu sultanlarının ikametgâhı ve devletin yönetim merkezi olarak kullanılmıştır (Akok, 1968, s.47). Aynı zamanda köşk olarak da zikredilen bu saray,Konya'da Selçuklu surlarının bir burcu üzerine inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, yapı bir deprem sonucu zarar görmüş ve Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde onararak genişletilmiştir (Akok, 1968, s.58).

Köşk, kesme taş ve tuğla malzemelerle inşa edilmiştir. Yapı, iki kattan oluşmakta olup, duvarlarında çini süslemeler ve bordürler bulunmaktadır. Balkon çıkıntıları, dışarıya doğru uzanan büyük tuğla alanlar üzerine yerleştirilmiştir. Köşkün doğu duvarının bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Yapının iç ve dış kısımlarında yer alan çinilerin bazı örnekleri, günümüzde Konya müzelerinde sergilenmektedir (Akok, 1968,s.52).

Alâeddin Köşkü, Selçuklu sanatının zarafetini ve estetik anlayışını yansıtan önemli yapılar arasında yer alır. Süslemelerinde yer alan geometrik düzenlemeler ve bitkisel motifler, dönemin sanatsal beğenisini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu köşk, mimari üslubu ve plan özellikleriyle Osmanlı saray mimarisine de ilham veren bir örnek olmuştur (Akok, 1968, s.54-55).

Zaman içerisinde büyük ölçüde tahrip olan yapının günümüze yalnızca doğu duvarının bir bölümü ulaşabilmiştir. Bununla birlikte, çeşitli dönemlerde yürütülen raporlama ve restorasyon çalışmaları sayesinde köşkün bazı kısımları korunmuş ve ziyarete açılmıştır. Bu koruma girişimleri, Selçuklu dönemine ait mimari mirasın gelecek nesillere aktarılması bakımından önemli bir işlev üstlenmektedir (Merçil, 2011, s.139).

2.2.2. Kubadâbâd Sarayı

Kubadâbâd Sarayı, Konya'nın Beyşehir ilçesinde, Beyşehir Gölü'nün güneybatı kıyısında Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından 1226-1236 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Kubadâbâd Sarayı, I. Alâeddin Keykubad'ın en büyük projelerinden biridir. Selçuklu saray mimarisinin en iyi korunmuş örneklerinden biri olarak kabul edilen bu yapı, gerek konumu gerekse mimari düzeniyle dikkat çekmektedir (Arık, 2000, s.52). Sarayın inşasında dönemin önde gelen devlet adamı ve aynı zamanda imar faaliyetlerinde etkin bir rol üstlenen Emîr Sadeddin Köpek görev almıştır. Kubadâbâd Sarayı, sadece bir ikametgâh değil, aynı zamanda bir yazlık saray ve av köşkü olarak planlanmıştır. İhtişamlı yapısıyla Selçuklu devlet gücünün ve sultan otoritesinin sembolü hâline gelmiştir. Yapının mimari düzeni ve süsleme programı, dönemin siyasi kudretini yansıtırken, çini buluntuları da Selçuklu saray sanatının zenginliğini ortaya koymaktadır (Merçil, 2007, s.28-29).

Sarayın, Büyük Saray ve Küçük Saray olmak üzere iki bölümden oluştuğu, kazılarda bulunan çinilerden anlaşılmaktadır (Arık, 2000, s.52; Merçil, 2007, s.28-29). Büyük Saray, 50x55 metre ölçülerinde bir teras üzerine kurulmuş olup, avlu, kapalı saray binası ve göle uzanan teras olmak üzere üç ana bölümden oluşur. Küçük Saray ise daha mütevazı bir yapıya sahip olup, anıtsal bir girişe sahiptir (Çeken, 2021, s.97). Surlarla çevrili olan sarayın içinde hamam, fırın, mescit, mutfak, silahların muhafaza edildiği depolar, sarayı koruyan görevlilerin kaldığı alanlar, yiyeceklerin ve hayvanlar için ahırların yer aldığı sarayın içinde, sultanın kayıklarının yanaşabileceği bir boyutta tersane mevcuttur (Uyumaz, 2003, s.99).

Sarayın en dikkat çekici özelliklerinden biri, duvarlarını süsleyen zengin çini dekorasyonlarıdır. Bu çiniler, sır altı ve lüster teknikleriyle yapılmış olup, mavi, turkuaz ve siyah renklerin hâkim olduğu geometrik ve figüratif motiflerle bezenmiştir. Çinilerde insan figürleri, çift başlı kartal, tavus kuşu ve mitolojik yaratıklar gibi motifler yer alır (Albayrak ve Davun, 2021, s.201-202).

Kubadâbâd Sarayı'nda yapılan kazılar sonucunda, sarayın mimari bütünlüğünü oluşturan çini plakalar, alçı süslemeler ve fresk parçaları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu buluntular, Konya Karatay Medresesi Müzesi'nde sergilenmektedir (Arık, 2000, s.58). Ayrıca, sarayın su ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen 8 km uzunluğundaki su kanalları da ortaya çıkarılmıştır (Çeken, 2021, s.98).

Kubadâbâd Sarayı, Selçuklu sanatının zarafetini ve estetik anlayışını yansıtan önemli bir eserdir. Yapının süslemelerinde kullanılan geometrik ve bitkisel motifler, dönemin sanatsal zevkini ortaya koymaktadır. Ayrıca, saray, Osmanlı dönemindeki saray mimarisine de ilham kaynağı olmuştur (Arık, 2000, s.59).

2.2.3. Keykubâdiyye Sarayı

Keykubâdiyye Sarayı, Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından 1224-1226 yılları arasında Kayseri'de inşa ettirilmiş önemli bir saray yapısıdır. Saray, sultanın yaz aylarını geçirmek ve devlet işlerinden uzaklaşmak amacıyla yaptırılmıştır (Baş, 2019, s.388). Kayseri şehir merkezine yaklaşık 10 km uzaklıkta, Keykubad Dağı eteklerinde ve Keykubad (Şeker) Gölü'nün doğusunda yer almaktadır (Özdemir, 2012, s.185).

Sarayın mimarisi, Anadolu Selçuklu saray mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Merkezde bir avlu etrafında konumlanan yapılar, dört kemerli ve tonozlu yapılar gibi çeşitli mimari unsurlar içermektedir (Baş, 2019, s.389). Kazı çalışmaları sırasında, sarayın avlusu, sultanın kabul salonu olduğu düşünülen alan ve çokgen planlı havuz gibi yapılar ortaya çıkarılmıştır (Arkeolojik Haber, 2021).

Keykubâdiyye Sarayı, 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Moğolların Kayseri'yi istilas sırasında büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu tahribat nedeniyle saray kullanılamaz

hale gelmiş ve zamanla yeri unutulmuştur. 1953 yılında Zeki Oral tarafından sarayın yeri tespit edilmiş ve bilim dünyasına tanıtılmıştır (Özdemir, 2012, s.187). 2014 yılından itibaren Prof. Dr. Ali Baş başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarıyla sarayın mimari yapısı ve süslemeleri gün yüzüne çıkarılmaktadır (Baş, 2019, s.392).

Kazılar sırasında, sarayın çini süslemeleri de ortaya çıkarılmıştır. Bu çiniler, sıraltı ve lüster teknikleriyle yapılmış olup, geometrik ve figüratif motiflerle bezenmiştir. Çinilerde insan figürleri, hayvan tasvirleri ve fantastik yaratıklar gibi motifler yer almaktadır (Baş, Duran vd., Dursun, 2019, s.399). Bu süslemeler, sarayın sanatsal ve kültürel değerini ortaya koymaktadır.

Keykubâdiyye Sarayı, Anadolu Selçuklu mimarisinin önemli örneklerinden biri olup, hem mimari yapısı hem de süslemeleriyle dönemin estetik anlayışını yansıtmaktadır. Sarayın kazı çalışmaları, Selçuklu dönemi mimarisi ve sanatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

2.2.4. Akşehir Sarayı

Konya'nın Akşehir ilçesinde, özellikle Sarayaltı Mahallesi'nde bulunduğu düşünülen Akşehir Sarayı veya Köşkü'nün varlığı, inşaat çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkarılan çini ve seramik parçaları sayesinde tespit edilmiştir. Bulunan çiniler, figürlü ve bitkisel süslemeleriyle Kubadâbâd Sarayı ile yakın paralellik göstermektedir. Bu buluntuların ardından Akşehir Müzesi tarafından 2000, 2001 ve 2004 yıllarında Sarayaltı Sokak'ta kurtarma kazıları gerçekleştirilmiş, çalışmalar sırasında Akşehir'i çevreleyen dış surların bir bölümü de gün yüzüne çıkarılmıştır (Erdemir, 2024, s.19-36).

Kazılar sırasında tek renk sırlı, sgraffito ve slip teknikleriyle üretilmiş seramikler, altı ve sekiz köşeli yıldız biçimli çiniler, fırın ayakları, kandiller ve benzeri pek çok buluntu ele geçirilmiştir. Kentin farklı noktalarından toplanan ve bugün Akşehir Müzesi'nde sergilenen bu çiniler; kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, bitkisel ve geometrik bezemeler ile yazı kompozisyonları içermektedir. Elde edilen bu veriler, araştırmacılar arasında Akşehir'de bir saray veya köşkün varlığı konusunda genel bir görüş birliği oluşmasını sağlamıştır. Tarihî kaynaklarda da iç kale içerisinde yüksek rütbeli devlet

adamlarına ait saray ve köşklerin bulunduğu belirtilmektedir. Nitekim, Akşehir Taş Medrese'nin banisi Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin de ihtişamlı bir saray ya da köşkte ikamet etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Selçuklular döneminde, özellikle I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1192-1196) saltanatından itibaren Akşehir, önemli bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra devletin çeşitli projelerinin yürütüldüğü, soylu ailelerin mülklerinin ve hayır eserlerinin bulunduğu bir şehir hâline gelmiştir. Şehirdeki dinî yapılarda kullanılan çini kaplamaların, saraylarda görülen örneklerle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Örneğin, Akşehir Ulu Camii'nin minaresinde yer alan sekiz kollu yıldız ve haç biçimli çini süslemeler, genellikle dinî olmayan yapılarda, özellikle saray ve köşklere tercih edilen bir uygulamadır. Nitekim, teknik, kalite, form ve desen bakımından Kubadâbâd Sarayı çinilerine yakın özellikler taşıyan bu çiniler, Akşehir'deki saray ve köşklere de benzer süsleme programlarının uygulandığını düşündürmektedir (Erdemir, 2024, s.19-36). Selçuklular döneminde Akşehir'de gerçekleştirilen yoğun imar faaliyetlerinden günümüze sadece az sayıda yapı ulaşabilmiş, pek çoğu ise zaman içinde büyük oranda tahrip olmuştur.

2.2.5. Kayseri Sarayları

Anadolu Selçukluları döneminde birçok şehirde saraylar ve köşkler inşa edilmiştir. Bu yapılar, özellikle Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın mimariye ve sanata duyduğu derin ilgiyi yansıtmaktadır. Selçuklu sultanları arasında en fazla imar faaliyetinde bulunan isimlerden biri olan Keykubad, 1220'li yıllarda Kayseri ve Alanya gibi şehirlerde görkemli yapılar yaptırmıştır. Kayseri'deki saray ve köşkler, Selçuklu dönemi mimarisinin hem yapısal hem de süsleme özelliklerini incelemek açısından önemli örneklerdir. Şehrin, Selçuklular için stratejik bir merkez olması ve Keykubad'ın buraya özel önem vermesi, imar faaliyetlerinin burada yoğunlaşmasına sebep olmuştur (Bekmez, 2020, s.82-83).

Kayseri Erkilet Hızır İlyas Köşkü: Av köşkü niteliğindedir ve kaynaklarda bu adla anılmaktadır. I. Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'de çok sayıda av köşkü yaptırdığı bilinmektedir (Denkhalbantve Çobanoğlu, 2009, s.396).

Alâiyye/Alanya Sarayı: I. Alâeddin Keykubad'ın kışlık sarayı olarak inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Alanya'yı kuşatmasından sonra sultanın emri ile on iki kapılı bir saray yapılmıştır. 1223 yılında yapılan saray, av köşkü ve dinlenme yeri olarak planlanmıştır (Kesik, 2021, s.712).

Felekâbâd Köşkü/Sarayı: Konya surlarının inşası esnasında I. Alâeddin Keykubad döneminde 1221 tarihinde Kölek b. Abdullah'a yaptırılmıştır (Kesik, 2021, s.712).

Gülevşen Köşkü: Alanya'nın doğusunda Gülevşen denilen bölgede bulunmaktadır. Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde o bölgede yaptırılan köşkler arasındadır (Kesik, 2021, s.712).

Hacıbaba Köşkü (Alanya/Antalya): Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde Alanya Cıkcıklı köyünde inşa edildiği bilinmektedir (Burgu, 2011, s.244).

Aspendos Köşkü: 1223 tarihinde I. Alâeddin Keykubad döneminde Manavgat'taki Aspendos tiyatrosunun sahne kısmının bir bölümü onarılarak köşk yaptırılmıştır (Kesik, 2021, s.713).

Şikarhane Köşkü (Gazipaşa/Antalya): İbn Bîbî'nin kaynaklarında ismi geçen yapı Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde yapılmıştır. Kitabesinde oğlunun ismi geçmektedir. İlçenin 2km güneydoğusunda Selinus harabelerine yakın bir tepededir. Kitabesine ise “Yüce Sultan, Ulu Şahinşah, Dünyada Allahın gölgesi, Din ve Dünya'nın yardımcısı, Fetih Babası, Keykubad oğlu Keyhüsrev” geçmektedir (Burgu, 2011, s.264).

Kayseri Sarayı: Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın devlet erkaniğinde bazı emirleri cezalandırıldığı saray olduğu bilinmektedir. Bahçesi büyük olan sarayın çevresi duvarlarla kaplıdır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kayseri sarayında, Selçuklu Devleti'nin tahtına oturmuştur. Aynı şekilde Memlük Sultanı Baybars da Kayseri'ye geldiğinde bu saraya geliptahta oturmuştur (Kesik, 2021, s.713).

2.3. Ticari Yapılar

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde ticaret, ekonomik hayatın temel dinamiklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen ticari yapılar, sadece ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar olmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkileşim alanları olarak da işlev görmüştür. Bedestenler, kapalı çarşılar, hanlar ve arastalar gibi yapılar, şehirlerin ticari merkezlerini oluşturmuş ve bu merkezler etrafında kentsel gelişim şekillenmiştir. Bu yapılar, hem mimari özellikleri hem de fonksiyonel yapılarıyla Selçuklu şehircilik anlayışının önemli unsurlarını yansıtmaktadır (Eray ve Kutlu, 2021, s.507).

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde ticari merkezler, ekonomik hayatın can damarı olmuş, ticaretin gelişmesi ve şehirlerin büyümesinde önemli rol oynamıştır. Bu yapılar, sadece ticaretin yapıldığı mekânlar değil, aynı zamanda sosyal etkileşim alanları olarak da işlev görmüştür. Önceki sayfalarda sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin merkezi olarak ele alınan hanlar, bu başlık altında da ticâret merkezlerinin gelişmesine olan etkileri itibariyle ele alınacaktır. Zira genellikle şehir merkezlerinde veya önemli ticaret yolları üzerinde konumlandırılmış olan hanlar, tüccarların konaklaması, mallarının depolanması ve ticari faaliyetlerin yürütülmesi için gerekli altyapıyı sağlamıştır (Eray ve Kutlu, 2021, s.512).

Selçuklu hanları, mimari olarak genellikle avlu ve kapalı mekânlardan oluşan karma planlı yapılar şeklinde inşa edilmiştir. Bu yapılar, taş işçiliği ve süslemeleriyle dikkat çekerken, fonksiyonel olarak da tüccarların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Örneğin, Sadeddin Han, 13. yüzyılda Emir Sadeddin Köpek tarafından inşa ettirilmiş olup, sıra dışı mimari özellikleriyle dikkat çeker. Yapının inşası, dönemin siyasi gelişmeleriyle de ilişkilidir ve bu durum, hanın mimari özelliklerine yansımıştır (Tanyeli,1986, s.45-52).

Ticari merkezler ise hanlar, bedestenler, çarşılar ve arastalardan oluşan kompleks yapılar olarak şehirlerin ticari hayatını şekillendirmiştir. Bu merkezler, esnaf ve zanaatkârların bir araya geldiği, ürünlerini sergilediği ve sattığı alanlar olarak işlev

görmüştür. Konya gibi Selçuklu şehirlerinde, bu ticari yapılar, şehir planlamasının merkezinde yer almış ve kentsel gelişimi yönlendirmiştir (Erayve Kutlu, 2021, s.508).

Selçuklu döneminde ticaretin örgütlenmesinde bedestenler ve kapalı çarşılar merkezi bir rol üstlenmiştir. Bedestenler, özellikle kıymetli eşyaların (mücevher, değerli kumaş, silah ve kitap gibi) alım satımının yapıldığı, güvenlik açısından sağlam yapılar olarak inşa edilmiştir. Kubbe sistemiyle örtülü mimarileri, kalın duvarları ve sağlam kapılarıyla hem mal güvenliğini hem de ticari istikrarı sağlamayı amaçlamıştır (Ögel, 1991, s.342). Anadolu Selçuklu şehirlerinde görülen bu yapılar, Bizans'tan devralınan ticari geleneklerin, İslam şehircilik anlayışıyla kaynaştırılması sonucu ortaya çıkmıştır (Çaycı, 2008, s.215).

Kapalı çarşılar ise farklı esnaf gruplarını bir araya getiren, üzeri örtülü sokaklardan oluşan ticari merkezlerdir. Bu çarşılar sadece ekonomik faaliyetin yürütüldüğü mekânlar olmayıp aynı zamanda sosyal etkileşimin gerçekleştiği alanlar olarak da işlev görmüştür (Yinanç, 2013, s.178). Selçuklu şehirlerinde çarşıların cami, han ve kervansaray gibi diğer yapılarla bütünleşik olarak planlanması, ticaretin toplumsal hayatla iç içe geçtiğini göstermektedir (Baykara, 1997, s.89). Bu bağlamda bedestenler ve kapalı çarşılar, 1243 öncesi Anadolu Selçuklu şehir dokusunun hem ekonomik canlılığını hem de sosyal örgütlenmesini yansıtan önemli yapılar olarak dikkat çekmektedir.

Konya Bedesteni, Selçuklu döneminin önemli ticaret yapılarından biridir. Alâeddin Tepesi'nin doğusunda, Mevlâna Caddesi üzerinde konumlanan bu yapı, şehrin ticari hayatının merkezinde yer almıştır. Bedesten, çevresindeki hanlar, arastalar ve camilerle birlikte bir ticaret kompleksi oluşturmuş ve bu kompleks, şehrin ekonomik ve sosyal hayatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. (Eray ve Kutlu, 2021, s.509).

Bu ticari yapılar, sadece ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkileşimin merkezleri olarak da işlev görmüştür. Esnaf loncaları, vakıf sistemleri ve dinî yapılarla bütünleşen bu ticaret merkezleri, Selçuklu şehirlerinin sosyal dokusunu oluşturmuş ve bu yapıların etrafında şehirlerin gelişimi şekillenmiştir (Eray ve Kutlu, 2021, s.512).

Sonuç olarak Anadolu Selçuklu döneminde hanlar ve ticari merkezler, sadece ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkileşimin merkezleri olarak da önemli bir rol oynamıştır. Bu yapılar, Selçuklu mimarisinin ve şehircilik anlayışının önemli örneklerini oluşturur.

2.4.1. Hanlar ve Kervansaraylar

Anadolu Selçukluları döneminde, özellikle ticaret yolları üzerinde çok sayıda han ve kervansaray inşa edilmiştir. Bu dönemde hanlar ve kervansaraylar, ticaretin gelişmesi ve yol güvenliğinin sağlanması amacıyla inşa edilen önemli yapılardır. Bu yapılar, sadece tüccarların ve yolcuların konaklamasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin merkezi olmuştur. Selçuklu sultanları ve ileri gelenleri tarafından yaptırılan bu yapılar, dönemin mimari anlayışını ve estetik değerlerini yansıtan anıtsal eserler olarak dikkat çeker.

2.4.1.1. Sultan Hanları ve Konaklama Yapıları

Sultan hanları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ticaret yolları üzerinde inşa ettirdiği büyük ve gösterişli kervansaraylardır. Bu yapılar, genellikle sultanlar veya yüksek rütbeli devlet adamları tarafından yaptırılmış olup, devletin gücünü ve zenginliğini simgelemektedir. Sultan hanları, tüccarların ve yolcuların güvenliğini sağlamak, konaklama ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla stratejik noktalarda konumlandırılmıştır (Önge, 2023, s.247-248).

Mimari açıdan sultan hanları, genellikle dikdörtgen planlı olup, avlu ve kapalı mekân olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Avlu kısmı açık olup, hayvanların barınması ve yüklerin indirilmesi için kullanılırken, kapalı mekânlar ise insanların konaklaması ve korunması için tasarlanmıştır. Bu yapılar, kalın taş duvarlar, yüksek giriş kapıları ve süslemeleriyle dikkat çeker. Özellikle taç kapılar, Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerini sunar (Yavuz, 2002, s.274).

Sultan hanlarının inşasında kullanılan malzemeler arasında kesme taş ve tuğla öne çıkar. Yapıların dayanıklılığı ve estetik görünümü, bu malzemelerin ustaca kullanımıyla sağlanmıştır. Ayrıca, bazı sultan hanlarında mescit, hamam ve depo gibi ek yapılar da bulunur, bu da hanların sadece konaklama değil, aynı zamanda sosyal ve dinî ihtiyaçları da karşıladığını gösterir (Akalin, 2002, s.299).

Alay Han, Aksaray-Nevşehir-Kayseri güzergâhında yer alan bu han, II. Kılıç Arslan döneminde (1155-1192) inşa edilen en erken tarihli sultan hanı olarak kabul edilir. Dikdörtgen planlı, yedi sahnalı kapalı bölümü ve kare planlı avlusu bulunmakla birlikte avlu kısmı günümüze ulaşmamıştır. Taçkapısında aslan figürü yer alır (Acun, 2007, s. 479).Aksaray ilindeyer alan Alay Han o bölgenin yerel kaynakları yapıyı Dânişmendli Yağıbasan oğlu Zahüriddin Pervâne tarafından inşa edildiği için isminde Pervâne Kervansarayı olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Alay Han isminin kaynağı bilinmese de çevre köylerden birinin ismini aldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca dönemin tarihçileri İbn Bîbî ve Aksarayî tarafından han yerinePervâne Kervansarayları olarak bahsedilmiştir (Budak, 2024, s.239-240).

Anadolu'da günümüze ulaşan önemli sultan hanları arasında Aksaray Sultan Hanı, Kayseri Sultan Hanı ve Ağzıkara Han sayılabilir. Bu yapılar, Selçuklu mimarisinin gelişimini ve dönemin sosyal yapısını anlamak açısından büyük öneme sahiptir. Örneğin, Aksaray Sultan Hanı, 1229 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmış olup, mimarisi ve süslemeleriyle dikkat çeker (Karakuş, 2022, s.81-82).

Kayseri Sultan Hanı, Anadolu Selçuklu mimarisinin önemli örneklerinden biri olup, 1232-1237 yılları arasında Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiştir. Kayseri-Sivas karayolu üzerinde, Kayseri'ye yaklaşık 47 km mesafede bulunan Tuzhisar (Palas) beldesinde yer alır. Bu yapı, Selçuklu döneminde ticaret yolları üzerinde inşa edilen büyük kervansaraylardan biri olarak, hem mimari özellikleri hem de süslemeleriyle dikkat çeker (Denknalbant, 2009, s.504).Avlunun doğu ve batı cephelerinde revaklar yer alır. Doğu cephesinde, ahır hizmeti gören, üstü örtülü ve önü açık bir revak bulunurken, batı cephesinde dört oda ve kubbeli bir hamam yer alır. Hamamın su deposu, dikdörtgen planlı ve tonozlu bir mekandır. Bu düzenlemeler,

kervansarayın sadece konaklama değil, aynı zamanda sosyal ve dinî ihtiyaçları da karşıladığını gösterir (Erkaya, 2021, s.40).

Kayseri Sultan Hanı, Selçuklu mimarisinin anıtsal yapılarından biri olarak, dönemin mimari anlayışını ve estetik değerlerini yansıtır. Yapının planlaması, süslemeleri ve işlevsel düzenlemeleri, Selçuklu döneminde kervansarayların sadece ticaretin değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkileşimin de merkezi olduğunu gösterir.

Aksaray Sultan Hanı, Anadolu Selçuklu mimarisinin en görkemli ve en iyi korunmuş örneklerinden biri olarak kabul edilir. 1229 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından, mimar Muhammed b. Havlan el-Dımeşkî'ye inşa ettirilmiştir (Uluçam, 2009, s.503). Konya-Aksaray yolu üzerinde, Sultanhanı kasabasında yer alan bu kervansaray, hem ticaret yollarının güvenliğini sağlamak hem de tüccarların konaklama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Banisinin bizzat sultan olması, yapının yalnızca ticari değil aynı zamanda siyasi bir prestij projesi olduğunu göstermektedir (Acun, 2007, s.519).

Yapı, 4.800 metrekarelik alanıyla Anadolu'daki en büyük Selçuklu kervansarayıdır. Klasik Selçuklu kervansaray planına uygun olarak, açık avlu ve kapalı mekân olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Açık avlu, yaz aylarında kullanılırken, kapalı mekân kış aylarında konaklama ve barınma amacıyla hizmet vermiştir. Avlunun ortasında yer alan köşk mescit, dört kemerli bir alt yapı üzerine oturtulmuş kare planlı bir yapıdır ve Türkiye'deki en eski örneklerden biridir (Uluçam, 2009, s.503).

Aksaray Sultan Hanı, sadece mimari özellikleriyle değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik işlevleriyle de dikkat çeker. Kervansaray, tüccarların ve yolcuların güvenliğini sağlamak, konaklama ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilmiş olup, Selçuklu döneminde ticaretin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Günümüzde, Aksaray Sultan Hanı, Selçuklu mimarisinin önemli bir temsilcisi olarak, hem yerli hem de yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir.

Bu Selçuklu hanları, farklı mimari planlara (avlulu ve kapalı mekân düzeni), farklı tarihsel evrelere (I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemleri) ve farklı coğrafi güzergâhlara ait olmaları açısından örnek çeşitliliğini sağlamaktadır.

2.4.1.2.Diğer Hanlar ve Kervansaraylar

Altınapa Hanı (Konya): 1202 yılında dönemin ileri gelen devlet adamlarından Emir Şemseddin Altınapa tarafından yaptırılmıştır. Asıl amacı Konya-Akşehir hattındaki ticari hareketliliği desteklemek ve tüccarlara güvenli konaklama sağlamaktır. Plan şeması bakımından avlu ve kapalı kısımları eşit ölçülere sahip olmasıyla dikkat çeker. Günümüzde Altınapa Barajı'nın suları altında kalmıştır (Acun, 2007, s.480).

Ertokuş Hanı (Gelendost, Isparta): 1203-1204 yıllarında, Anadolu Selçuklu beylerinden Mübarizüddin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır. Isparta-Beyşehir güzergâhındaki ticaret yollarını güvence altına almak amacıyla inşa edilmiştir. Açık ve kapalı bölümlerinin eşit büyüklükte olması, yapının işlevselliğini ortaya koymaktadır (Acun, 2007, s.496).

Kızılören Hanı: Konya-Beyşehir yolu güzergâhında 1206 yılında Emir Kandemir tarafından yaptırılmıştır. Hanın en dikkat çekici yönü giriş cephesindeki köşk mescidi ve kitabelerinde yer alan Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e övgü ifadeleridir. Anadolu Selçuklu hanları içinde en erken tarihli ve mimari açıdan gelişmiş örneklerden biridir (Bekmez, 2020, s.147).

Kuruçeşme Hanı: 1206 tarihli bu han, Konya-Beyşehir yolu üzerinde konumlanmıştır. Hem avlu hem de kapalı kısmı bulunan erken dönem örneklerinden biri olup, kervanların barınma ve güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yapılmıştır (Acun, 2007, s.513).

Dokuzun Hanı: 1210 yılında inşa edilen han, Konya-Akşehir yolu üzerinde stratejik bir konuma sahiptir. Anadolu Selçuklu ticaret ağının güçlenmesine katkı sağlamıştır (Acun, 2007, s.490).

Evdır Hanı (Antalya): 1213-1220 yılları arasında I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmıştır. Tek avlulu planı ve eyvanlı tasarımıyla öne çıkar. Antalya gibi sıcak iklimli bir bölgede inşa edilmesi, hanın planının iklim koşullarına uygun şekilde tasarlandığını göstermektedir (Bekmez, 2020, s.147).

Malatya Hekim Hanı: 1218 yılında hekim Ebü'l-Hasanoğlu Ebû Salim tarafından yaptırılmıştır. Sultan hanı tipinde olup, hem ticari kervanların hem de askerî sevkıyatların geçtiği önemli bir yol üzerinde yer alması yapıyı stratejik kılmaktadır (Acun, 2007, s.501).

Kadın Han (Konya): Konya da yer alan han, Kadın ilçesinde bulunan Han'ın vakfiyesinde Saideli Seyrekviran bölgesinde bulunduğu yazılır. Kitabesinde 1223-1224 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veya I. İzzeddin Keykavus'un eşi olduğu düşünülen Raziye Devlet Han tarafından yapılmıştır (Burgu, 2011, s.257).

Çardak Han/Kervansarayı (Denizli): Hanın diğer bir ismi Hanâbâd olarak da bilinmektedir. Bugün, Çardak ilçesinin sınırları bitişiğinde yer almaktadır. Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde 1230 yılında inşası Eseddin Ayaz b. Abdullah eş-Şehabî tarafından yaptırıldığı kitabede yer almaktadır. Aslan ve güneş figürlü süslemeleriyle dikkat çeker. Batı Anadolu'daki ticaret yollarının güvenliği için önemli bir işleve sahipti (Acun, 2007, s.485).

Tuzhisarı Sultan Hanı: 1230-1234 yılları arasında Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Çift ejder motifleri ve zengin bezemeleriyle dikkat çeker. Avlusundaki hamam ve köşk mescit, hanın konaklama yanında sosyal işlevler de üstlendiğini göstermektedir (Bekmez, 2020, s.191).

Sarı Han (Avanos): Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde 1230-1236 yılları arasında inşa edilmiştir. Kare planlı avlu ve dikdörtgen planlı kapalı bölümden oluşur. Kapı üzerindeki mescit ve çeşme eyvanı dikkat çekicidir (Acun, 2007, s.522).

Ağzıkara Han (Aksaray-Nevşehir): 1231'de kapalı kısmı tamamlanan, avlusu ise 1237'de bitirilen bu han, Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemine aittir. Geometrik ve

bitkisel süslemeleriyle öne çıkan han, ticaret yolları üzerinde önemli bir konaklama merkeziydi (Bekmez, 2020, s. 188).

Alara Hanı (Alanya): 1231-1232'de Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiştir. Kapalı ve açık bölümleri iç içe geçmiş planıyla özgün bir yapıdır. Giriş kapısındaki aslan figürleri ve aslan başlı çörtenler, Selçuklu sanatının karakteristik süsleme öğelerindendir (Acun, 2007, s. 478).

İsfahanî Kervansarayı (Sivas): Sivas'ta bulunan bu yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Kemaleddin Ahmed b. Rahat Ribatı olarak bilinmektedir. İbn Bîbî, Moğolların Sivas'a kadar yapmış olduğu saldırıyı aktarırken bu kervansaraydan bahsetmektedir. Dolayısıyla kervansarayın inşa tarihi 1231-1232 olacak tahmin edilmektedir (Burgu, 2011, s.262).

Zazadin Han (Konya): Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde Emir Sadeddin Köpek tarafından 1236-1237 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Konya ili içerisinde Tomek köyünde yer alır. Yapının inşa ettiren Sadeddin ismi, zamanla halk dilinde değişikliğe uğraması nedeniyle, hanın ismi Zazadin'e dönüşmüştür. Aynı zamanda Sadeddin Köpek Kervansarayı olarak da bilinmektedir (Kesik, 2008, s.393).

Şarapsa Hanı (Antalya-Alanya yolu): 1236'da yapımına başlanmış olup kapalı planlı bir yapıdır. Yol güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilmiş ve özellikle Antalya-Alanya arasındaki ticari canlılığa hizmet etmiştir (Acun, 2007, s.520).

Ezine Pazar Hanı (Amasya-Tokat yolu): 1238'de yapımına başlanmış, üç sahınlı kapalı bölümüyle dikkat çeker. Karadeniz'e açılan ticaret yolunun güvenliği açısından stratejik öneme sahiptir (Bekmez, 2020, s.64).

Mahperi Hatun Kervansarayı (Pazar/Tokat): Selçuklu hanedanının mensup Mahperi Huand Hatun tarafından 1238 yılında tamamlanmıştır. Yapının inşası I. Alâeddin Keykubad döneminde başlanmış ancak sultanın ani vefatı üzerine Huand Hatun tarafından yapımı üstlenilerek tamamlanmıştır (Burgu, 2011, s.267).

Çekereksu Hanı (Yozgat): Yozgat-Zile yolu üzerinde Çekerek Nehri'nin yanında bulunan hanın yapımı, I. Alâeddin Keykubad döneminde başlamış fakat sultanın

ani ölümü sebebiyle 1239-1240 yılları arasında Mahperi Huand Hatun tarafından tamamlanmıştır (Burgu, 2011, s.267).

Karatay Hanı: Ahır kısmı Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde tamamlanmış, avlusu ise 1240-1241 yıllarında bitirilmiştir. İnsan ve hayvan figürlü süslemeleriyle bilinir. Ayrıca avluda türbe ve hamamın bulunması yapının işlevselliğini artırmıştır (Acun, 2007, s.508).

Kemareddin Hanı (Adıyaman): I. Alâeddin Keykubad döneminde Adıyaman Gölbaşı Hamzalar köyünde ulaşımın zor olduğu bir bölgede inşa edilmiştir. O dönemin İçel valisi Emir Kemareddin adını taşıması sebebiyle I. Alâeddin Keykubad dönemi ile tarihlenmiştir (Burgu, 2011, s.238).

Zilli Han (Nurhak/Maraş): Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın son yıllarında Emir Kemareddin tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir (Burgu, 2011, s.260).

Başakpınar Han (Kayseri): İpek yolu üzerindeki bu yapı Kayseri'nin Talas ilçesinin Başakpınar köyü mevkinde yer almaktadır. Bu hanın diğer bir ismi de Isbile'dir. I. Alâeddin Keykubad döneminde inşa ettirildiği düşünülmektedir (Burgu, 2011, s.249).

Havuzluhan (Konya): Seyyahlara göre bu han, Konya'nın batısında Çeşme kapısının olduğu bölgede yer aldığı belirtilmektedir. Kitabesinde I. Alâeddin Keykubad'ın isminin geçmesi hasebiyle bu dönemde yapıldığı düşünülmektedir (Burgu, 2011, s.259).

Akbaş Han (Konya): Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığı tahmin edilen han Aksaray-Konya yolunun 45 kilometresinde Obruk Hanı ile Zazadin Hanı arasında bulunur (Burgu, 2011, s.266).

Çakallı Han (Kavak/Samsun): Samsun'un Kavak ilçesinde Çakallı köyünde Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın atabegi Bedrettin Gevhertaş b. Abdullah tarafından yapımı tamamlanmıştır. Bu düşünceden yola çıkarak hanın I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığı düşünülmektedir (Burgu, 2011, s.261).

Kırkgöz Han (Antalya): Antalya'ya 30 km uzaklıkta Burdur-Antalya karayolu üzerinde bulunan hanın güney-kuzey kervan yolunun Evdir Han'dan sonraki uğrak

noktasıdır. Kitabesi tam okunamadığı için “Gıyaseddin” tabirinden yola çıkılarak I. Alâeddin Keykubad döneminde yapımına başlanıldığı tahmin edilmektedir (Burgu, 2011, s.264).

Anadolu Selçukluları döneminde sultanlar, hanedan üyeleri ve devlet adamları tarafından inşa ettirilen tüm han ve kervansaraylar, 1243 öncesinde Anadolu Selçuklu Devleti’nin ticarete ve yol güvenliğine verdiği önemi göstermesi açısından önemli örneklerdir. Aynı zamanda devletin ekonomik gücünü, siyasi hâkimiyetini ve mimari becerisini açıkça ortaya koymaktadır.

2.5. Çeşmeler ve Su Yapıları

Anadolu Selçuklu döneminde su yapıları, şehirlerin altyapısını oluşturan ve toplumun günlük yaşamında hayati öneme sahip mimari unsurlar arasında yer almıştır. Bu yapılar, sadece su temini amacıyla değil, aynı zamanda estetik ve sosyal işlevleriyle de dikkat çekmiştir. Çeşmeler, şadırvanlar, su kemerleri ve sarnıçlar gibi yapılar, Selçuklu şehirlerinin planlamasında merkezî bir rol oynamış ve İslam medeniyetinin suya verdiği değeri yansıtmıştır. Bu su yapıları, hem fonksiyonel hem de sanatsal özellikleriyle Selçuklu mimarisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

1243 yılı öncesinde Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içinde inşa edilen çeşme, sarnıç, hamam, sebil ve diğer su yapıları, hem mimari çeşitlilik hem de toplumsal ihtiyaçlara hizmet etme bakımından dönemin önemli eserleri arasında yer almıştır. Selçuklu topraklarının genişlemesi, liman kentlerinin fethedilmesi ve imar faaliyetlerine verilen önemin artması, bu tür yapıların yaygınlaşmasını sağlamıştır.

2.5.1. Şadırvanlar ve Çeşmeler

Şadırvanlar ve çeşmeler, Selçuklu mimarisinde suyun hem fiziksel hem de sembolik önemini yansıtan yapılar olarak öne çıkar. Şadırvanlar, genellikle cami avlularında konumlandırılan, abdest alma amacıyla kullanılan ve üzeri kubbeyle örtülü

su yapılarıdır. Bu yapılar, sadece işlevsel değil, aynı zamanda estetik açıdan da dikkat çeker (Önge, 1995, s.229).

Çeşmeler ise, genellikle kamusal alanlarda, sokak köşelerinde veya cami yakınlarında inşa edilen su yapılarıdır. Selçuklu döneminde çeşmeler, sadece su temini için değil, aynı zamanda sosyal etkileşim alanları olarak da işlev görmüştür. Bu yapılar, taş işçiliği ve süslemeleriyle dikkat çeker (Biçici, 2013, s.226).

Anadolu Selçuklu dönemine ait 22 çeşmeden 8'i 1243'ten önce yapılmıştır. Bunların yedisi, cami veya külliye gibi yapı komplekslerinin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Konya Hoca Fakih Külliyesi bünyesinde cami, türbe, sebil ve sarnıçla birlikte 1221 tarihli bir çeşme yer alır. Niğde Alâeddin Camii cephelerinde aslan başlı çörtlenler kullanılmış, yapı 1223-1224 yıllarında inşa edilmiştir. Bunların dışında Eskişehir Gecek Çeşmesi (1175), Antalya Alara Han Çeşmesi (1231), Tokat Ali Tusî Çeşmesi (1233-1234), Tokat Pazar Hatun Hanı Çeşmesi (1239), Aksaray Ağzıkara Han Çeşmesi (1239) ve Nevşehir Sarı Han Çeşmesi (13. yüzyılın ilk yarısı) de Selçuklular döneminde inşa edilen önemli su yapılarındandır (Bekmez, 2020, s.196).

Selçuklu su yapıları, sadece fonksiyonel değil, aynı zamanda estetik ve sembolik değerler taşıyan yapılar olarak, İslam mimarisinin suya verdiği önemi yansıtır. Bu yapılar, hem mimari özellikleri hem de süslemeleriyle Selçuklu döneminin sanatsal zenginliğini ortaya koyar.

2.5.2. Selçuklu Su Kemerleri ve Sulama Sistemleri

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde, suyun temini ve dağıtımı, şehirlerin gelişimi ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımıştır. Bu bağlamda, su kemerleri ve sulama sistemleri, hem mühendislik becerilerini hem de dönemin suya verdiği değeri yansıtan önemli yapılar olarak ortaya çıkmıştır.

Selçuklu su kemerleri, genellikle dağlık bölgelerden şehir merkezlerine su taşımak amacıyla inşa edilmiştir. Bu yapılar, suyun eğimle akışını sağlayacak şekilde tasarlanmış ve yer yer kemerlerle desteklenmiştir. Örneğin, Konya'da bulunan Altınapa

Su Kemerleri, Meram bölgesindeki su kaynaklarından şehre su taşımak için kullanılmıştır (Yasa, 1998, s.245). Bu kemerler, sadece suyun taşınmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda şehirlerin estetik görünümüne de katkıda bulunmuştur.

Sulama sistemleri ise, tarımsal üretimin artırılması ve bağ-bahçe kültürünün geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Konya'da, Meram Deresi'nden alınan su, künkler ve kanallar aracılığıyla şehre ve çevresindeki tarım arazilerine dağıtılmıştır. Bu sistem, hem içme suyu ihtiyacını karşılamış hem de tarımsal sulamayı mümkün kılmıştır (Yasa, 1998, s.245).

Su depolama amacıyla yapılan sarnıçlar, 1243 öncesinde de yaygın biçimde kullanılmıştır. Hoca Fakih Külliyesi'ndeki sarnıcın, Bizans dönemine ait mermer bir lahitin dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Konya yakınlarındaki Gevale Kalesi'nde Bizans döneminden kalan çok sayıda sarnıç bulunmakta, Selçuklu devrinde bunlar onarılmıştır (Bekmez, 2020, s.54).

Selçuklu döneminde inşa edilen su kemerleri ve sulama sistemleri, dönemin mühendislik bilgisinin ve suya verilen önemin bir göstergesidir. Bu yapılar, hem şehirlerin gelişimine katkıda bulunmuş hem de tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

2.5.3.Hamamlarve Sebiller

1243 öncesine ait 28 hamamdan 14'ü bu dönemde inşa edilmiştir. Bunların çoğu erkek ve kadın bölümlerine sahip çift yapılardır (Bekmez, 2020, s.52). Kayseri Kölük Hamamı (12. yüzyıl), Kayseri Birlik (Kümbet) Hamamı (12. yüzyıl), Eskişehir Hamamkarahisar Kaplıcası (12. yüzyıl),Alanya İç Kale Hamamı (1221-1223), Antalya Alara Kalesi Köşk Hamamı (1224-1225), Kütahya Yoncalı Hamamı (1233), Konya Ilgın Kaplıcası (1230'lar), Kayseri Hunat Hatun Hamamı (1230'lar), Kayseri Tuzhisar Sultan Han Hamamı (1232-1236), Isparta Uluborlu Karabey Hamamı (1240),Kayseri Karatay Hanı Hamamı (1241-1242), Aksaray Ağzıkara Han Köyü Hamamı (13. yüzyılın ilk yarısı), Kayseri Sultan Hamamı (13. yüzyıl başı),Bitlis Ahlat Büyük Hamam (13. yüzyıl)(Bekmez, 2024, s.84).

Türk mimarisinin bilinen en eski sebili ise Konya'daki Hoca Fakih Sebili olup Ahmed Fakih K hbeddin tarafından 1221 tarihinde yapıldığı düşünülmektedir (Burgu, 2011, s.258).

1243  ncesi Selçuklu su yapıları, yalnızca su temini için değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın ve mimari estetiğin ayrılmaz parçaları olarak kent dokusuna, külliye düzenine ve ticaret yollarının altyapısına önemli katkılar sağlamıştır.

2.6. Sosyal Yapılar

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde sosyal yapılar, toplumun refahını ve dayanışmasını sağlamak amacıyla inşa edilmiş önemli kurumlardır. Bu yapılar, sadece fiziksel ihtiyaçları karşılamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve kültürel gelişimi desteklemiştir. Darüşşifalar, imarethaneler, hamamlar ve kütüphaneler gibi sosyal yapılar, Selçuklu şehirlerinin sosyal dokusunu oluşturmuş ve bu yapıların etrafında şehirlerin gelişimi şekillenmiştir. Bu yapılar, hem mimari özellikleri hem de fonksiyonel yapılarıyla Selçuklu şehircilik anlayışının önemli unsurlarını yansıtmaktadır.

2.6.1. Darüşşifalar

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde darüşşifalar ve şifahaneler, sağlık hizmetlerinin sunulduğu ve tıp eğitiminin verildiği önemli kurumlardır. Bu yapılar, sadece hastaların tedavi edildiği yerler değil, aynı zamanda tıp ilminin öğretildiği ve geliştirildiği merkezler olarak işlev görmüştür. Selçuklu döneminde inşa edilen darüşşifalar, genellikle medrese plan düzeninde, avlulu ve eyvanlı yapılar olarak tasarlanmıştır. Bu yapılar, hem mimari özellikleri hem de fonksiyonel yapılarıyla dikkat çekmektedir (Cantay, 2014, s.355).

1243 yılı öncesine tarihlenen Anadolu Selçuklu dar şşifaları, hem mimari hem de işlevsel açıdan belirli bir istikrar ve süreklilik gösteren yapılardır. Kaynaklarda kayıtlı dokuz dar şşifadan altısı bu dönemde inşa edilmiştir. Genellikle nüfusun yoğun olduğu,

stratejik ve siyasi bakımdan önemli şehirlerde, çoğu kez yönetici konumundaki hayır sahipleri tarafından yaptırılmışlardır (Bekmez, 2020, s.76).

Kayseri'de 1206 yılında inşa edilen Gevher Nesibe Darüşşifası, Anadolu'daki ilk tıp medresesi ve hastane kompleksidir. Bu yapı, hem tıp eğitimi verilen bir medreseyi hem de hastaların tedavi edildiği bir şifahaneyi bünyesinde barındırmaktadır. Gevher Nesibe Darüşşifası, Selçuklu döneminde tıp eğitiminin ve sağlık hizmetlerinin bir arada sunulduğu ilk örneklerden biridir (Cantay, 2014, s.356). Çağımızda, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi olarak ziyaretçilere açıktır (Kaya, 2006, s.197).

Sivas'ta 1217 yılında inşa edilen Şifaiye Medresesi, Anadolu Selçuklu döneminin en büyük darüşşifalarından biridir. Yaklaşık 3400 metrekarelik alanı kaplayan bu yapı, dört eyvanlı medrese planında inşa edilmiştir. Şifahanenin güney eyvanı, yapının banisi I. İzzeddin Keykavus'un türbesi olarak düzenlenmiştir. Bu yapı, hem tıp eğitimi verilen bir medreseyi hem de hastaların tedavi edildiği bir şifahaneyi bünyesinde barındırmaktadır (Cantay, 2014, s.357).

Konya'da Selçuklu döneminde inşa edilen Maristan-ı Atik ve Alâeddin Darüşşifası, dönemin önemli sağlık kurumlarıdır. Maristan-ı Atik'in 1113 yılında inşa edildiği, ancak 1221 yılında meydana gelen bir deprem sonucu yıkıldığı ve yerine Alâeddin Darüşşifası'nın inşa edildiği bilinmektedir (Kutlu, 2021, s.360-369). Bu yapılar, Selçuklu döneminde Konya'da sağlık hizmetlerinin sunulduğu önemli merkezlerdir (Bozkurt, 2020, s.35-36).

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen darüşşifalar ve şifahaneler, sadece sağlık hizmetlerinin sunulduğu yapılar değil, aynı zamanda tıp eğitiminin verildiği ve geliştirildiği merkezler olarak işlev görmüştür. Bu yapılar, hem mimari özellikleri hem de fonksiyonel yapılarıyla Selçuklu şehircilik anlayışının önemli unsurlarını yansıtmaktadır.

2.6.2. Kütüphaneler

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kütüphaneler, yalnızca kitapların muhafaza edildiği mekânlar değil; aynı zamanda ilim ve kültür hayatının gelişmesine katkıda bulunan, müderrisler ve öğrenciler için birer çalışma merkezi işlevi görmüştür. Nitekim İsmail Erünsal'ın belirttiği üzere Selçuklular döneminde Anadolu'da kurulan kütüphaneler müstakil olmaktan ziyade umumiyetle medreselerin bünyesinde yer almakta ve bu yönüyle eğitim-öğretim faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Erünsal, 1988, s.25-27). Aynı şekilde sarayda hükümdarların şahsi kütüphaneleri, Mevlâna Dergâhı Kütüphanesi ile Sadreddin Konevî ve Kutlu Melek Hatun dönemin âlimlerine ait bireysel kütüphaneler de bulunmaktadır (Bayram, 2023, s.257-272).

Selçukluların 1243 öncesindeki imar faaliyetleri kapsamında, Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1205-1206), hem bir sağlık kurumu hem de tıp eğitimi verilen bir merkez olarak kendi içinde zengin bir kütüphaneye sahipti. Aynı şekilde Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası (1217-1218) da medrese bölümüyle birlikte kütüphane işlevini üstlenmiş, burada tıp ve dini ilimlere dair eserler bulundurulmuştur (Erünsal, 1988, s.42).

Konya Alâeddin Darüşşifası (1219-1236)'nda da kütüphane bulunduğu bilinmektedir. Bu yapı, yalnızca bir sağlık kurumu değil, aynı zamanda öğrencilerin ve hekimlerin kullanabileceği kitap koleksiyonlarına ev sahipliği yapmıştır. Selçuklu kütüphaneleri vakfiyelerle desteklenmiş, kitap koleksiyonlarının sürekliliği vakıf sistemiyle güvence altına alınmıştır (Erünsal, 1988, s.49-50). Dolayısıyla, Anadolu Selçuklularında kütüphaneler, hem eğitim kurumlarının hem de sağlık yapılarının ayrılmaz birer parçası olmuş; toplumun ilmî ve kültürel gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu yönüyle, Selçuklu dönemi kütüphaneleri sonraki beylikler ve Osmanlı kütüphaneleri için bir model teşkil etmiştir.

3. SELÇUKLULARDÖNEMİNDE ANADOLU’DA DİNÎMAR FAALİYETLERİ

Dinî mimari, İslam medeniyetlerinde cami, mescit, medrese, türbe, zaviye ve tekke gibi ibadet, eğitim ve manevî irşad fonksiyonlarını içeren yapıları ifade eder. Bu yapılar, sadece inanç pratiklerinin icra edildiği mekânlar olmakla kalmaz; aynı zamanda dinî temsil eden, toplumun kültürel, sosyal ve eğitimsel gereksinimlerine yanıt veren çok yönlü kurumlardır. Selçuklu döneminde inşa edilen dinî yapılar, İslam’ın temel ibadet mekânı olan caminin yanı sıra, İslam ilim geleneğini sürdüren medreseler ve ölümsüzlük düşüncesini yansıtan türbeler gibi çok çeşitli yapı tiplerini kapsar (Goodwin, 2003, s.51).

Bu dönemdeki dinî mimari eserler, sadece yapısal işlevleriyle değil, aynı zamanda siyasi otoritenin ve devlet ideolojisinin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Dinî yapılar, anıtsal mimari kimlikleriyle şehir silüetini şekillendirmiş; üzerlerindeki kitabeler, süslemeler ve vakfiyeler aracılığıyla hem sanatsal hem de metinsel olarak birer tarihî belge niteliği kazanmıştır (Erdemir, 2013, s.37).

Özellikle Anadolu Selçuklularında dinî mimari, İslam estetik ilkelerini ve Orta Asya Türk mimarlık geleneğini, yerel Anadolu sanat anlayışıyla birleştirerek hem biçim hem içerik açısından özgün yapılar ortaya koymuştur. Bu nedenle dinî mimari, sadece bir ibadet mimarisi değil; aynı zamanda bir kimlik, estetik ve kültürel hafıza mimarisi olarak da ele alınmalıdır (Aslanapa, 1984, s.123).

3.1. Dinî Mimari Anlayışı ve Selçuklu Dönemi Özellikleri

Anadolu Selçuklu dönemi dinî mimarisi, İslam’ın temel prensiplerini yansıtan ve aynı zamanda dönemin sosyokültürel yapısını ifade eden bir anlayışla şekillenmiştir. Bu mimari anlayış, cami, medrese, türbe ve zaviye gibi yapı tiplerinde kendini göstermektedir (Arslan, 2017, s.50-53).

Cami mimarisi, Selçuklu döneminde merkezi planlı yapılardan çok, uzunlamasına planlı camiler şeklinde gelişmiştir. Bu camilerde genellikle mihrap önü kubbesi ve çok sütunlu sahnlar dikkat çeker. Özellikle Konya’daki Alâeddin Camii ve

Sivas'taki Ulu Camii, bu plan tipinin önemli örneklerindendir (Arslan, 2017, s.1184-1185).

Medrese mimarisi ise, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yapılar olarak öne çıkar. Genellikle dört eyvanlı avlu etrafında düzenlenen bu yapılar, hem eğitim hem de ibadet mekânlarını bir arada barındırır. Konya'daki Karatay ve İnce Minareli medreseleri bu tipolojinin önde gelen örneklerindendir (Semerci, ve Özkafa, 2020, s.65-67).

TürbelerSelçuklu mimarisinde hem anıtsal hem de sembolik yapılar olarak inşa edilmiştir. Genellikle sekizgen veya onikigen planlı olan bu yapılar, konik kubbelerle örtülmüş ve zengin süslemelerle bezenmiştir. Ahlat ve Konya'daki türbeler, bu mimari anlayışın somut örnekleridir (Özbek, 2009, s.149). Dediği Sultan (Dede) Türbesi I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde II. Kılıç Arslan'ın özgürlüğüne kavuşmuş cariyelerinden Sanavber (Sahnevber) Hatun tarafından 1180 tarihinde yapılmıştır. (Kaya, 2006, s.195)

Süsleme anlayışı açısından, Selçuklu dinîmimarisi zengin bir bezeme repertuarına sahiptir. Geometrik desenler, bitkisel motifler ve kufi yazılar, taş ve çini işçiliğinde sıkça kullanılmıştır. Özellikle taç kapılar, mukarnaslı nişler ve mihraplarbu süslemelerin yoğunlaştığı alanlardır (Özbek, 2009, s.144).

Sonuç olarak, Anadolu Selçuklu dönemi dinîmimarisi, işlevselliği ve estetiği bir arada sunan, dönemin kültürel ve dinîanlayışını yansıtan özgün yapılar ortaya koymuştur. Bu eserler, hem mimari hem de sanat tarihi açısından önemli bir miras olarak günümüze ulaşmıştır.

3.2. Camiler ve Mescitler

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde camiler ve mescitler, sadece ibadet mekânları olarak değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve siyasi hayatın merkezleri olarak önemli roller üstlenmiştir. Bu yapılar, Selçuklu mimarisinin estetik anlayışını ve

teknik becerilerini yansıtan örneklerdir. Özellikle başkent Konya’da inşa edilen camiler, dönemin mimari gelişimini ve sanat anlayışını gözler önüne sermektedir.

3.2.1. Konya Alâeddin Camii

Konya Alâeddin Camii, Anadolu Selçuklu mimarisinin en önemli ve anıtsal yapılarından biridir. Caminin inşasına Sultan I. Mesud döneminde başlanmış, II. Kılıç Arslan, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde çeşitli eklemelerle tamamlanmıştır. Cami, Konya’nın merkezindeki Alâeddin Tepesi üzerinde yer almakta olup, Selçuklu başkentinin en eski camisi olarak kabul edilmektedir (Arslan, 2017, s.825). Konya Alâeddin Cami, Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde yapımı bitmiş olduğundan onun ismiyle anılmıştır (Koca, 1997, s.98).

Mimari açıdan cami, farklı dönemlerde yapılan eklemeler nedeniyle düzensiz bir plana sahiptir. Kuzey cephesindeki taç kapı, Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilir. Caminin iç mekânında yer alan ahşap minber, künde-kârî tekniğiyle yapılmış olup, 1155 tarihini taşıyan kitabelerle süslenmiştir. Bu minber, Anadolu Selçuklu dönemine ait en erken tarihli sanat eserlerinden biri olarak öne çıkar (Kağnıcı, 2020, s. 80).

Caminin avlusunda, Selçuklu sultanlarının mezarlarının bulunduğu ongen planlı bir türbe yer almaktadır. Bu türbede I. Mesud, II. Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Rükneddin Süleyman Şah, III. İzzeddin Kılıç Arslan, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in mezarları bulunmaktadır. Ayrıca, avluda tamamlanmamış sekizgen planlı bir türbe daha mevcuttur (Arslan, 2017, s.825). Konya Alâeddin Camii, mimari özellikleri, süslemeleri ve tarihî önemiyle Anadolu Selçuklu döneminin en önemli dinî yapılarından biri olarak kabul edilmektedir.

3.2.2. Sultan I. Mesud'un Aksaray'da Yaptırdığı Camii

Sultan I. Mesud'un Aksaray'da askerî bir üs haline getirdiği, şimdiki Ulu Camii'nin bulunduğu konuma Konya'daki gibi bir camii yaptırmıştı (Kesik, 2003, s.133). Bahse konu caminin döşemeleri mozaikli bir Bizans sarayı yerine veya yanına yapılmıştır. II. Kılıç Arslan tarafından genişletilerek yenilenmiştir (Kesik, 2021, s.707). Bu cami büyük bir depremde etkilenerek yıkıldığı için Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından 1408 yılında yenilenmiştir. Sultan I. Mesud'un Konya'da inşa ettirdiği Alâeddin Camii'ndeki minbere benzeyen minberi abanoz ağacından yapılan Selçuklu ahşap işçiliğinin kusursuz bir örneğidir. Sanatkar bu minberde sedef kakmacılığın, yazının, ince ağaç işlemeciliğın ve süslemenin birçok çeşidini kullanmıştır. (Kesik, 2003, s.133). Tarihî minber zaman zaman ehli olmayan kişiler tarafından restore edilmiş ve belli bölgelerde örnek vermek gerekirse kapı kanatlarının arkalarına plansız şekilde parçalar takılmıştır. Minberin sol tarafından on bir parça, sağ tarafından ise yedi parça eksik veya çalınmıştır. Minberin kapısında aynalık kısmında üç satır halinde Arapça kitabe vardır. Birinci satır, aşağıdan yukarıya, ikinci satır, yukarıda kûfî yazı, üçüncü satırda, solda yukarıdan aşağıya yazılmıştır. Yani "Bu minberin, din ve dünyaya güç katan, İslam'ın ve Müslümanların dayanağı, Anadolu ve İrminiye'nin hükümdarı, fethin babası ve halifenin yardımcısı Mesud b. Kılıç Arslan (tarafından yaptırıldığı)" yazılıdır (Kesik, 2021, s.706). Bu minberin kapı yüzeyinin solunda ve aynalığın altında üç satır hâlinde başka bir kitabe daha vardır. Bu kitabe II. Kılıç Arslan'a aittir. Günümüzde Ulu Camii'nde bulunan minber Orta Anadolu'daki minberlerin en eskisidir (Kesik, 2003, s.133-134).

3.2.3. Niğde Alâeddin Camii

Sultan I. Alâeddin Keykûbad'ın planlı ve şekli bozulmayan Niğde sınırları içindeki camii klasik Selçuklu mimarisinin bütün örneklerinin orijinal hali içinde mevcuttur. Sultan I. Alâeddin Keykûbad döneminde yapı ustası Beşare b. Abdullah tarafından 1223 yılında yaptırılmıştır. Bu camii, Anadolu Selçuklu, klasik mimarinin ilk denemesi olarak karşımıza çıkar (Aslanapa, 1991, s.122-123).

3.2.4. Malatya Ulu Camii

1224 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından malatya ilinde yaptırılan camii, çeyrek yüzyıl sonra başlayan değişikliklerle plan ve mimarisinin karıştığı anlaşılmıştır (Aslanapa, 1991, s.123). Malayta Ulu cami uğradığı değişikliklerle dört ayrı devir göstermekle beraber, Selçuklu mimarisinin en dikkat çekici döneminde İran’da Büyük Selçuklu camilerinin plan ve mimarisini bazı değişikliklerle irdeleyen ve o eserlerle doğrudan bağlantı kuran tek eser olduğu denilebilir. (Aslanapa, 1991, s.126).

3.2.5. Kızılbey Camii

Ankara sınırları içinde yer alan camii,bugün Ulus’taki Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü’nün bulunduğu bina olarak tahmin edilmektedir.Bu bina, Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde Ankara Valisi Seyfeddin Kızıl tarafından yaptırılmıştır (Burgu, 2011, s.240).

3.2.6. Hunat Hatun Camii

Kayseri’de yer alan bu camii, Selçuklu eserlerinin en ihtişamlı olanlarından birisi olan cami surların hemen dışında doğu tarafında yer almaktadır. I. Alâeddin Keykubad’ın ilk eşi Huand Hatun tarafından yaptırılmıştır. I. Alâeddin Keykubad döneminde başlayan bu yapı 1238 yılında tamamlanmıştır. Huand Hatun’un islamı kabul etmemesine rağmen böyle bir güzel eserin meydana gelmesinde I. Alâeddin Keykubad’ın vasiyeti olması sebebiyle eşi tarafından bu yüzden yaptırıldığı düşünülmektedir (Burgu, 2011, s.250).

3.3. Mescitler

Ferruḫşah Mescidi (Konya): Konya’nın Anıt Mahallesi’nde yer alır. Mescit, 23 Mart 1224 tarihinde Konyalı Ali oğlu Ferruḫşah tarafından tamamlanmıştır (Burgu, 2011, s.254).

Zevle Sultan Mescidi (Konya): Konya'nın Zevle Sultan mahallesinde bulunan yapının kitabesinden anlaşıldığı üzere Alâeddin Keykubad döneminde yapılmıştır. Kitabede “Dinin ve dünyanın yücesi, büyük sultan, Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayanlar iman eder. İşte doğru yolu bulmaları umulanlarda onlardır” yazmaktadır (Burgu, 2011, s.254).

Hezar Dinarî Mescidi (Kütahya):Kütahya Dönerler Camii'nin bitişğinde bulunan ve Ergün Çelebi Türbesi,I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığı düşünülmektedir (Burgu, 2011, s.266).

3.4. Medreseler ve Eğitim Yapıları

Medrese kelimesi Arapça kökenli olup “derase”kökünden gelir ve öğrencinin ilim öğrendiği yer anlamına gelir. İslam devletlerinde, ilk medreseler mescitlere ve camilere bağlı, onların bitişğinde ve ya yanı başında eğitim için ayrılmış mekânlardı. Bu durum zamanla gelişmiş 10. asırdan itibaren kendine has bir kimliğe sahip olmuşlardır (Kesik, 2021, s.288).

Selçuklu döneminde medreseler yalnızca dinî eğitim kurumları değil; aynı zamanda bilim, felsefe ve sanatın da merkezleri olarak işlev görmüştür. Bu yapılar, toplumun entelektüel gelişimini destekleyen mekânlar olarak Anadolu şehir dokusuna dâhil edilmiş; vakıf sistemiyle sürdürülebilirlikleri temin edilmiştir. Medreseler plan şemaları, taçkapı mimarileri, çinileri ve bezeme programlarıyla Selçuklu mimarisinin zirve örneklerinden sayılmış, özellikle Konya, Sivas ve Erzurum gibi merkezlerde kültürel hayatın odak noktalarını oluşturmuştur (Öney, 1971, s.55; Kuban, 2010, s.209).

3.4.1. Koca Hasan Medresesi

Kayseri'de bulunan ve 1197 yılında II. Kılıç Arslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman Şah tarafından yaptırıldığı düşünülen Koca Hasan Medresesi, Anadolu'daki en eski medreseler arasında yer alır (Aslanapa, 1991, s.95). Plan bakımından dikdörtgen bir avlu

etrafına dizilen eyvanlı yapı, açık avlulu medrese tipinin erken örneklerinden biri olarak kabul edilir. Mimari detaylarında taş işçiliği ve süslemeleri sınırlı olmakla birlikte, fonksiyonelliği ön plandadır. Bu özelliğiyle erken Selçuklu eğitim yapılarının tipolojik başlangıcı sayılabilir.

3.3.2. Hunat Hatun Medresesi

Hunat Hatun Medresesi, 1238 yılında I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun tarafından Kayseri'de yaptırılmıştır. Dönemin kadın mimari himaye örneklerinden biri olan yapı, medrese, cami ve hamamdan oluşan bir külliye'nin parçasıdır (Erdmann, 1961, s.118). Yapı, dört eyvanlı ve revaklı avlu planına sahiptir. Taçkapısındaki geometrik ve bitkisel motifli taş süslemeler, dönemin estetik anlayışını yansıtır. Medrese içerisinde dinî ilimlerin yanı sıra felsefe ve astronomi gibi derslerin de okutulduğu düşünülmektedir.

3.3.3. Altun Aba Medresesi

Altun Aba Medresesi, 1233 yılında vezir Altun Aba tarafından Konya'da inşa ettirilmiştir. Avlulu ve iki eyvanlı plana sahip olan medrese, dönemin mimari gelişimini ortaya koyan örneklerden biridir. Medresenin doğu ve batı kanadındaki hücreler öğrencilere tahsis edilmiştir. Bu yapı, klasik Selçuklu mimarisinin izlerini taşımakla birlikte sade süslemeleriyle dikkat çeker (Sözen, 1972, s.78).

3.3.4.İplikçi (Altunbaba) Medresesi

1243 öncesi Konya'da İplikçi (Altunaba) Camii-Medresesi çevresi, cami ile medresenin mekânsal ve işlevsel yakınlığını açıkça gösterir. Devlet ileri gelenlerinden Şemseddin Altunaba tarafından 1202'de yaptırılan darülhadis, İplikçi Camii'nin güney bitişiğinde yer almış; caminin kible duvarının devamında medrese hücreleri konumlanmıştır (Arabacı, 2023, s.176).

Bu yakınlık, adlandırmaya dahi yansımış; hem medreseye hem camiye “İplikçi” adı verilmiştir (Arabacı, 2023, s.176). Konya il sınırları dışında o dönemde Yeni Pazar olarak adlandırılan bölgede yapılmıştır. Günümüze kadar ulaşan kısmı hükümet konağının yanında yer alan cami bölümüdür. Dönemin önemli bilim insanı Bahaeddin Veled bu medresede ders vermiştir (Kaya, 2006, s.196).

3.3.5. Tâcü'l-Vezir Medresesi

Yine 1243 öncesi bir diğer örnek, Tâcü'l-Vezir Külliyesidir. I. Alâeddin Keykubâd devrinde başlatılan ve 1239'da tamamlanan külliye; medrese, hankah (dârüzzâkirîn), mescit ve türbe bileşenlerinden oluşur. Portal-avlu-eyvan düzeniyle tarif edilen bu yapı topluluğunda mescit, hem ilim talebesinin ibadet ihtiyacını hem de çevre halkının günlük cemaat pratiğini karşılayan tamamlayıcı unsurdur (Arabacı, 2023, s.212).

Bu örnekler, 1243 öncesi Anadolu Selçuklu döneminde cami ve mescitlerin şehir merkezîyetini ve külliye içinde düğümlenen örgütleyici rolünü somutlar. Cami/mescit-medrese yakınlaşması, ders-namaz ritminin eşgüdümü ve birimlerin tek çatı altında toplanması sayesinde, dinî hayat ile ilmî faaliyet birbirini besleyen bir bütün hâline gelmiştir (Arabacı, 2023, s.163-164, 169, 176, 212).

3.3.6. Sivas Darüşşifası (Keykavus Darüşşifası)

Sivas Darüşşifası, günümüzde darülhadis olarak bilinen Çifte Minareli Medrese'nin karşısında konumlanır ve Anadolu'daki mevcut şifahaneler içinde ölçüleri bakımından en büyük örneklerden biridir. Yapı, I. İzzeddin Keykavus tarafından 614/1217'de inşa ettirilmiş; taçkapısındaki Arapça kitabede, Keyhüsrev oğlu I. Keykavus'un 617/1220'de Allah rızası için yapım emrini verdiği belirtilmiştir. 1 Muharrem 614 tarihli Arapça vakfiye, bilinen tek darüşşifa vakfiyesi olup 1870'te vakıf defterine kaydolmuştur (Demir ve Doğanşoy, 2021, s.9, 13-14, 18).

Keykavus'un mimari ve sosyal hayata ilgisi, darüşşifanın hem tedavi hem de hekim yetiştirme işlevini desteklemiştir. Hükümdarın sanatı, musikiyi ve tıbbı koruyan kişiliği; cami, medrese, köprü, kervansaray ve hastane inşalarıyla birleşerek şehir ekonomisine ve eğitimine ivme kazandırmıştır. Vasiyeti gereği kendi kurduğu Tıp Sitesi'ndeki türbeye defnedilmiş, kurum ise tıp eğitimi ve sağlık hizmetini birlikte yürütmüştür (Demir ve Doğansoy, 2021, s.15-16, 167).

Plan ve süsleme açısından yapı 61,90×46,80 m ebatlarıyla dikkat çeker; kesme taş-tuğla almalı örgü, görkemli taçkapıdan girilen dikdörtgen avlu ve avlunun iki yanındaki farklı boyutlarda 19 oda ile tanımlanır. Avlunun sağındaki en büyük mekân I. İzzeddin Keykavus'un sırlı tuğla ve mozaik çiniyle bezenmiş türbesidir. On iki yüzölçümüne kasnak üzerine örülen kubbenin altında sultanın kabriyle birlikte eşi Selçuk Han ve hanedanın diğer fertlerine ait sandukalar yer alır. Büyük eyvan cephesindeki girift geometrik tezeyinat, kadın-ay/erkek-güneş tasvirli kabartmalar ve sekiz köşeli yıldızlarla zenginleşir; taçkapı köşe tablolarındaki boğa-ay ve aslan-güneş figürleri kötücül etkilerden korunma ve şifa temennisiyle yorumlanır. Cephedeki kitabelerde Farsça şiirler ve ayetler bulunur; seramik süslemenin “Amel-i Ahmed b. Bedel el-Merendî” tarafından yapıldığı kayıtlıdır. Yapının kuzeyindeki hamam temelleri ve sıcak hava ile ısıtma düzeni, kompleksin sağlık odaklı bütüncül kurgusunu destekler (Demir ve Doğansoy, 2021, s.18-26, 20-25, 29-32, 36).

Vakıf idaresinde müteveli olarak Ferrûh b. Abdullah görevlendirilmiş; vakfiyede mahir hekimler, göz hekimleri ve cerrahların istihdamı şart koşulmuştur. Müteveliye artan gelirden maaş tahsis edilmiştir (Demir ve Doğansoy, 2021, s.125-126, 132, 37, 143).

3.3.7. Seyyid Battal Gazi Külliyesi

1207-1208 tarih aralığında Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından Eskişehir'in beldesi olan Seyitgazi'de yapılmıştır. Külliye 200 metre yükseklikte ve bütün bölgeyi görecektir şekilde konumlandırılmıştır. Külliye iki türbe (Ayni Ana ve Ümmühan Hatun)mescit ve medrese yapılarından oluşmaktadır. Medrese

bölümünsonradan yapılmış olup, binanın ısıtma sistemi günümüzdeki kalorifer tesisatına benzemektedir (Kaya, 2006, s.197-198).

3.3.8. Kayseri Çifte Medrese

İlk Selçuklu eseri olan Kayseri Çifte Medrese, Gıyaseddin Keyhusrev'in I. Tıp medresesi ile, kız kardeşi Gevher Nesibe'nin şifahanesinden ibaret dört eyvanlı bir yapıdır. Medrese kısmında ilk piramid şeklinde kümbet yer almaktadır bu kümbetin Kız kardeşine ait olabileceği düşünülmektedir. Ana girişin sağında aslan figürü Kılıç Arslan'ın hatırasına ait olduğu düşünülmektedir. Anadolu'daki önemli özelliği iseen eski hastane özelliği yapısını taşımaktadır (Aslanapa, 1991, s.144). Günümüze ulaşan Selçuklu tıp yapılarından biri olan Gevher Nesibe Darüşşifası 1205-1206 tarihinde inşa edilmiştir. Bir medrese (Gıyasiye) ile hemen akabinde inşa edilmesi sebebiyle halk dilinde “Çifteler”, “Çifte Medrese” veya “İkiz Medreseler” isimleri ile geçmektedir. Çifte Medrese geçmiş dönemlerde Hacettepe ve Erciyes üniversitelerine bağlı Tıp Tarih Müzesi olarak işlev görmüş 2012 yılında ise Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. 21 Şubat 2014 tarihinde Selçuklu dönemine ait eserlerin sunulduğu Selçuklu Uygarlığı Müzesi olarak işlev görmektedir (Kutlu, 2017, s.365).

3.3.9. Hisarardı Medresesi (Afyon)

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Atabegi Bedreddin Gevhertaş tarafından yaptırıldığı tahmin edilen medresenin toplum içinde bahsi geçen medrese Alâeddin Medresesi olarak bilindiği için bu dönemle ilişkilendirilmektedir (Burgu, 2011, s.239).

3.3.10. Seyfiyye Medresesi(Aksaray)

Aksaray ilininMeydan mahallesinde bulunduğu tahmin edilen medrese günümüze ulaşmamıştır. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın ilk saltanat yıllarında Seyfettin Ayaba tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir (Burgu, 2011, s.239).

3.3.11. Atabey Ertokuş Medresesi (Atabey/Isparta)

Isparta ilinin Müftü mahallesinde bulunan kitabesinden anlaşıldığı üzere Emir Mübarizeddin Ertokuş b. Abdullah tarafından 1224 yılı Eylül ayında inşa edilmiştir. Kitabesi “Sultanî Ebu’l-Feth Kâsımu’l-emirü’l-müminin, büyük sultan Alâeddin Keykubad bin Keyhüsrev’in saltanatı yıllarında, 621 senesinin mübarek Ramazan ayında, Allahın rahmetine muhtaç, zayıf kul Ertokuş b. Abdullah’a bu medresenin yapılmasını emretti” ibaresi üzerine yapıldığı söylenmektedir (Burgu, 2011, s.249).

3.3.12. Atabey Armağan Medresesi (Antalya)

Antalya ilinin Kaleiçi mevkinde yer alan medresenin adının Atabey Armağan olduğu düşünülmekte olup bazı kaynaklarda medresenin Gıyaseddin Keyhüsrev Medresesi olarak ya da Keyhüsrev Medresesi olarakta geçmektedir. 1239-1240 yılları arasında yapıldığı tesbit edilmektedir. Ertokuş vakfiyesinde yapının inşasını yapan Emir Sadeddin Armağan-şah b. Abdullah’tır. Bu şahıs, Mubarezeddin Ertokuş’un özgürleştirilmiş kölesi ve ondan sonra da Antalya Valiliği görevini üstlenmiştir. Baba İshak İsyanı’nı bastırmakta görevli olan vali bu sefer sırasında vefat etmiştir (Burgu, 2011, s.264).

3.3.13. Toğrakiye Medresesi

I. Alâeddin Keykubad dönemine ait olan medrese 1233-1234 tarihine ait kitabe Amasya valisi Nureddin Toğrak adına günümüze ulaşmıştır. (Kaymak, 2013, s.45).

3.3.14. Taş (Dündar Bey) Medresesi

1237-1238 tarihli kitabenin günümüze ulaşması neticesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev adına yapıldığı bilinmektedir (Kaymak, 2013, s.141).

3.3.15. Ebubekiriyye Medresesi (Aksaray)

Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde yapılan Seyfeddin Ebubekir tarafından yaptırılmıştır (Burgu, 2011, s.239).

3.3.16.Muzaferiyye Medresesi

Aksaray ilinde, önemli ilim merkezi olarak II. Kılıç Arslan döneminde inşa edilen Muzaferiyye Medresesi'nin, tam inşa tarihi bilinmese de kaynaklardan anlaşıldığı üzere 1170-1192 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmektedir (Kaymak, 2025, s.82).

3.3.17. Gıyâsiyye Medresesi

Kayseri ilinde inşa edilen medrese I. Gıyâsüddin Keyhüsrev'in ikinci hükümdarlığı döneminde kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun adına 1205-1206 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu medrese Gıyâsiyye ve Şifâiyye Darüşşifasıolarak anılan bu medrese de, Gıyâsiyye'de teorik tıp eğitimi Şifaiyye'de ise pratik tıp eğitimi verilmekte olan medrese hem hastane hem de medresedir (Kaymak, 2025, s.84).

3.3.18. İmaret Medresesi

Antalya ilinin Alanya ilçesinde yer alan medresenin ne zaman yapıldığı bilinmesede Leyla Yılmaz, kitabede geçen “Sultanü'l-Azam” ifadesinden ve binanın yapısından, bu binanın Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir (Burgu, 2011, s.245).

3.3.19. Siraceddin Medresesi

Kayseri'de inşa edilen medrese 1238'de Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde, Hunat Hatun mimarisinin yakınında inşa edilmiştir. Yapı kitapçı olarak kullanılmaktadır (Burgu, 2011, s.265).

3.3.20. Mesud b. Şerefşah Hankahı ve Medresesi

Konya ilinin Ali Hoca Mahallesinde bulunan yapının inşası 1239 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde tamamlanmıştır (Burgu, 2011, s.266).

3.3.21. I. İzzeddin Keykavus'un Yaptırdığı Medrese

I. İzzeddin Keykavus tarafından 1212 tarihinde Ankara ilinde bir medrese yapılmıştır (Kaymak, 2025, s.83).

3.3.22. Diğer Medreseler

Yukarıda ismi verilen medreselerin yanı sıra Bedriyye (Beramuniyye) medresesi 1229 tarihinde inşa edildi. 1209-1210 yılları arasında Emîr Mücâhid Gâzî Mübrârizüddîn Halifet Alp b. Sûlî tarafından Gazi Medresesi inşa edilmiştir. 1210-1211 tarihinde Külük (Gülük) Medresesi yapıldı. 1210 yılında Pamukçular (Penbe Furuşân) Medresesi, 1210 tarihinde Akıncı Medresesi, 1229 tarihinde Selçuklu hanedanı Devlet (Raziye) Hatun'un Hatuniye Medresesi, 1232 tarihinde Atabeg Bedrüddin Gevhertaş tarafından Bahâüdüddîn Veled'in oğulları için Molla Hünkar (Bedrüddin Gevhertaş/Gühertaş Medresesi, Kadî Kalemşâh (Gazialeşâh) Medresesi, 1237 tarihinde Nizâmüddin Ebü'l-Hasan Ali b. İlalmış b. İdris Nizâmiyye (Nalıncı) Medresesi, 1239 Şeref Mesud Medresesi, 1239 tarihinde Dârüzzakirin Medresesi, 1237-1239 tarih aralığında inşa edildiği tahmin edilen Sadeddin Köpek Medresesi, 1242 tarihinde Sırçalı Medresesi inşa edilmiştir (Kaymak, 2025, s.80-84).

3.4. Türbe ve Kümbetler

Anadolu Selçuklu coğrafyasında türbe ve kümbetler, yalnızca birer gömü mekânı değil; siyasal meşruiyet, vakfiye-kentsel hafıza ve sanatkârlıkların sergilendiği anıttiplerlerdir. Genellikle altta cenazelik (mumyalık), üstte ziyaret-hacimten oluşur; kare/çokgen tabandan silindirik ya da çokgen gövdeye pahlanmış geçişlerle yükselir ve konik külâh ya da kubbe ile örtülür. Bu tipoloji, Saltuklu, Danişmendli ve Rum Selçuklu

sahalarında birbirine akraba üsluplarla görülür. 1243 öncesine ait karakteristik örnekler arasında Tercan'daki Mama Hatun Türbesi (1192-1202), Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (12. yüzyıl), Tokat-Niksar Melik Dânişmend Ahmed Gazi Türbesi (12. yüzyıl), Ahlat Şeyh Necmeddin Kümbeti (1222) ve Kayseri Huand/Hunat Hatun Külliyesi'nin türbesi (1238) sayılabilir (Bakanlık, 2025).

Selçuklu taş işçiliği, kümbetlerin anıtsal kimliğini belirleyen başat unsurdur: mukarnas kavsaralar, yıldız-geçmeler ve rumî-palmet bantları, giriş açıklıklarını ve kasnak zonlarını kuşatır.

Konya Kılıç Arslan Kümbeti: Konya sınırları içinde Alâeddin Cami'nin kuzey bitişiğinde yer alır. Kümbetin yapı ustası Hocadenli Yusuf b. Abdulgaffar'dır. Ongen bir boyutta olan yapı kesme taşlardan inşa edilmiştir. Eframikülağın bitişiğinden sonra tabanın üst kısmında Âyetü'l-kursî sonraki kısımda ise “Kılıç Arslan b. Mesud” yazılıdır. Bu kümbette sekiz selçuklu hükümdarının kabri bulunmaktadır (Budak, 2024, s.237).

Kayseri Çifte Medrese Kümbeti: 1206 tarihli en erken Selçuklu eserlerinden olup dört eyvandan sağ arka kısımda yer almaktadır. Kümbetin içinde herhangi bir mezar ve lahid kalmamış olup Gevher Nesibe (II. Kılıç Arslan'ın kızı)'nın türbesi olarak bilinmektedir (Aslanapa, 1991, s.157).

Atabey Ertokuş Kümbeti (Atabey/Isparta):Mübarizeddin Ertokuş tarafından 1224 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Burgu, 2011, s.249).

Sancaktar Türbesi: Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Melik Gazi köyündeki Melik Gazi Türbesi'nin yakınlarında, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde inşa edilmiştir. Türbe, kitabesi ile beraber günümüze ulaşmıştır. Kitabenin ne zaman yapıldığı net olarak bilinmese de sanat tarihçisi olan Combe ve arkadaşları tarafından 1238-1239 olarak okunmuştur (Demir, 2022, s.435).

Hacı Nureddin Türbesi: Amasya'nın Pirinççi mahallesinde Doğrakiye medresesinin bitişiğinde olduğu söylenen yapı inançlar ve inekler türbesi olduğu söylenir. 1234 yılında Nureddin Tuğlak tarafından inşa edilmiştir (Burgu, 2011, s.246).

Huand/Hunat Hatun Türbesi:(Kayseri, 1238), külliye bütününün bir parçası olarak ince kesme taş işçiliği ve yazıt kuşaklarıyla (portal kitabeleri 635/1237-38) anıtsal bir düzen kurar(Arcnet, 2025).Hunat Camii içinde cami ile medrese arasında yer almaktadır (Burgu, 2011, s.250).

Bu örneklerde taş; yüzeysel kemerler, zencirek/zikzak ve gülbezek gibi ayrıntılarla “okunur” bir geometriye dönüştürülür; yazıt bordürlerinde ise kûfi/sülüs hat, bezemenin didaktik katmanını oluşturur (genel üslup değerlendirmesi için bk. Aslanapa, 2001).

Kümbetlerde süsleme ağırlığı taş üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, ahşap kapı kanatları (kündekârî/oyma) ve sınırlı çini kullanımı, özellikle külliye içindeki türbelerde görülür. Huand/Hunat Hatun Külliyesi’ndeki türbe kesme taş ağırlıklı bir tasarıma sahip olmakla beraber, külliyenin cami-medrese bileşenlerinde görülen zengin yüzey repertuarı, türbenin iç ve dış algısını tamamlar; 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu çevreleme, ahşap-elemanların (kapı, pencere doğramaları) ve yazıt kuşaklarının bütüncül bir ritimoluşturduğunu gösterir. Anadolu Selçuklu’da türbe bağlamında çini kullanımının medreselere kıyasla daha ölçülü kaldığı; ancak taş-yazı-ahşap üçlüsünün mekânın simgesel atmosferini belirlediği görülür (Aslanapa, 2001).

4. SELÇUKLULARDÖNEMİNDEANADOLU'DA ASKERÎ MİMAR FAALİYETLERİ

Selçuklu Devleti, Anadolu'da siyasi, sosyal ve kültürel bir düzen inşa ederken mimarî anlayışını yalnızca dinî yapılarla sınırlı tutmamış; askerî ihtiyaçlara cevap verecek savunma yapıları da geliştirmiştir. Özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda inşa edilen kaleler, surlar ve burçlar, hem dış tehditlere karşı koruyucu birer unsur olmuş hem de devletin hâkimiyet sahasını denetlemesini sağlamıştır. Anadolu'nun stratejik geçitlerine, dağlık bölgelere ve sınırlara inşa edilen bu yapılar, Selçuklu'nun askerî mimarîde ulaştığı teknik kapasiteyi ve devletin güvenlik anlayışını yansıtmaktadır.

4.1. Türkiye Selçuklularının Savunma Politikaları ve Askerî Mimarinin Gelişimi

Selçuklular, Anadolu'da kalıcı bir siyasal varlık tesis ettikten sonra, iç ve dış tehditlere karşı güçlü bir savunma sistemi inşa etmeye yönelmişlerdir. Özellikle Bizans, Haçlılar ve Ermeni beylikleri gibi rakip unsurlar karşısında sınır güvenliğini sağlamak amacıyla kaleler ve ordugâh şehirleri stratejik öneme sahip bölgelerde yoğun olarak kurulmuştur.

Askerî mimarinin gelişiminde temel amaç; hâkim olunan toprakların güvenliğini sağlamak, isyan ve saldırılara karşı merkezi otoriteyi korumak ve ticaret yollarının emniyetini temin etmektir. Bu bağlamda, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya yayılan Türkmen unsurların yerleştirildiği uç bölgelerde çok sayıda kale ve savunma yapısı inşa edilmiştir (Kafesoğlu, 2019, s.173-175).

Selçuklu kaleleri, genellikle dağlık ve ulaşılması güç alanlarda konumlandırılmıştır. Bu yapılar, mimarî açıdan hem doğal arazi yapısından faydalanılmış hem de klasik İslamî savunma teknikleriyle inşa edilmiştir. Örneğin, çift sur sistemi, mazgallar, burçlar ve iç kale uygulamaları bu dönemin öne çıkan askerî mimarî unsurları arasında yer alır (Köymen, 1992, s.232-235).

Bazı kaleler sadece savunma amacıyla değil, aynı zamanda birer idarî ve askerî merkez olarak da işlev görmüştür. Bu yapılarda genellikle bir saray, mescit, cephanelik, su sarnıcı ve bazen zindan da bulunmaktaydı. Anadolu'daki Harput, Sinop, Tokat, Konya ve Alanya kaleleri bu bağlamda önemli örneklerdir (Sevim, 1995, s.127-129).

Selçuklu askerî mimarisinde taş işçiliği ve süsleme unsurları genellikle işlevselliğe tabi tutulmuş; gösterişten çok dayanıklılık esas alınmıştır. Ancak bazı kalelerin giriş kapıları ve burçları, özellikle hükümdarlık sembolleriyle süslenmiş; çift başlı kartal motifi ve kufi kitabeler bu yapılarda sıkça kullanılmıştır (Turan, 2003, s.158-161).

Selçuklu Devleti'nin savunma politikaları, sadece askerî zorunlulukların değil, aynı zamanda merkezî otoritenin ve siyasi hâkimiyetin mimarîdeki yansımasıdır. Bu yapılar, sadece birer askerî unsur değil; aynı zamanda Selçuklu'nun Anadolu'daki mimarî ve siyasi kimliğinin kalıcı nişaneleridir.

4.2. Kaleler ve Surlar

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde askerî mimarinin en belirgin yapı tiplerinden biri olan kaleler, devletin güvenlik stratejilerinin fiziksel tezahürü niteliğindedir. Bu yapılar, hem siyasi sınırları koruma hem de iç isyanlara karşı denetim sağlama işlevi görmüştür. Stratejik tepeler, dağ geçitleri, nehir vadileri ve şehir merkezleri gibi kritik noktalara inşa edilen bu yapılar, genellikle çok katmanlı savunma sistemleriyle donatılmış, burçlarla desteklenmiş surlardan, iç kale (donjon) bölümlerinden ve gerektiğinde sığınak alanlarından oluşmuştur. Anadolu'da fethedilen Bizans kaleleri çoğu zaman onarılarak yeniden işlevlendirilmiş; Selçuklular, bu kaleleri kendi mimari estetikleriyle zenginleştirmiştir (Turan, 2003, s.94).

Özellikle Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Harput, Erzurum ve Alanya gibi şehirlerdeki kaleler, Selçuklu'nun askerî mimari anlayışının önemli örneklerini sunar. Alanya Kalesi, denizden ve karadan gelebilecek saldırılara karşı inşa edilmiş olup, güçlü sur sistemleri, sarnıçları ve gözetleme kuleleriyle dikkate değerdir (Merçil, 2005, s.241-243). Kayseri Kalesi ise hem dış hem de iç surlardan oluşan iki katmanlı yapısıyla tipik

bir Selçuklu savunma sistemini yansıtır. Erzurum Kalesi de benzer şekilde doğal araziye uyumlu biçimde şekillendirilmiş olup, Bizans dönemine ait temeller üzerine inşa edilmiştir (Turan, 2003, s. 94-96).

Selçuklu kalelerinde kullanılan malzeme genellikle yöresel taşlardır. Bu taşların işlenişinde hem işlevsellik hem de estetik göz önünde bulundurulmuştur. Kale kapıları çoğu zaman kitabeler ve sembolik motiflerle süslenmiş, girişler dikdörtgen nişler ve kemerlerle tahkim edilmiştir. Ayrıca bazı kalelerde cami, medrese ve sarnıç gibi iç mekânlara da rastlanır. Bu durum, kalelerin sadece askerî değil, aynı zamanda idari ve dinî merkezler olarak da kullanıldığını gösterir (Sevim ve Merçil, 1995, s. 512-514).

Yaygın olarak kullanılan savunma unsurları arasında mazgallar, burçlar, gözetleme kuleleri ve zapt edilmesi zor eğimli rampalar öne çıkar. Sur duvarlarının iç yüzeylerine merdivenlerle çıkış sağlanmış, haberleşme kuleleriyle uzak mesafelerle irtibat kurulmuştur. Ayrıca kalelerin çoğunda su ihtiyacını karşılamak üzere geniş sarnıçlar ve kuyu sistemleri inşa edilmiştir. Harput Kalesi'ndeki kaya içine oyulmuş tüneller ve gizli geçitler, dönemin mühendislik bilgisinin ulaştığı düzeyi göstermesi açısından önemlidir (Kafesoğlu, 2019, s.202-204).

4.2.1. Konya Kalesi

Konya Kalesi, Anadolu Selçuklularının başkent savunmasının temel dayanak noktalarından biri olmuş ve Selçuklu döneminde askerî mimarinin gelişimini yansıtan önemli bir yapı olarak öne çıkmıştır. Antikçağlardan itibaren yerleşim gören Konya'nın, Selçuklular tarafından başkent yapılmasıyla birlikte kale surları ve iç kalesi de yeniden düzenlenmiş ve tahkim edilmiştir. I. Alâeddin Keykubad döneminde gerçekleştirilen büyük onarımlar ve eklentiler, kaleye hem görkemli bir kimlik hem de stratejik bir direnç kazandırmıştır (Köymen, 1992, s.152). İç kale, sivil ve askerî yönetimin merkezi olurken, dış surlar ise şehri kuşatan ve gözetleme kuleleriyle güçlendirilmiş bir savunma kuşağı işlevi görmüştür.

Konya Kalesi'nin yapımında taş malzeme tercih edilmiştir ve özellikle Selçuklu taş işçiliği, süslemeli kapı kemerleri ve burçlarda dikkat çekici biçimde uygulanmıştır.

Kale, yalnızca bir savunma unsuru değil, aynı zamanda şehir planlamasının da merkezini oluşturmuştur. Özellikle Konya'nın yerleşim ve imar faaliyetleri, kaleyi çevreleyen surlara paralel olarak gelişmiştir. Bu bağlamda, Konya Kalesi yalnızca askerî değil, aynı zamanda şehrsel ve yönetsel işlevleri de bünyesinde barındırmıştır (Turan, 2003, s.237-239).

Konya Kalesi'nin mimari özellikleri arasında; iç kaleyi çevreleyen sağlam sur duvarları, burçlar ve gözetleme kuleleri ön plana çıkar. Kaleye ait kapı ve duvarlarında yer alan bazı kitabeler, dönemin sultanlarının isimlerini ve tamir tarihlerini belirtmekte olup, yapı tarihçesinin aydınlatılmasında birincil kaynak niteliğindedir. Özellikle Alâeddin Tepesi'nin etrafında gelişen bu savunma sistemi, kentin doğal topografyasından da faydalanılarak inşa edilmiştir (Merçil, 2005, s.211).

4.2.2. Sinop Kalesi

Sinop Kalesi, Karadeniz kıyılarında yer alan ve tarihsel süreçte birçok medeniyetin hâkimiyetine giren Sinop kentinin savunmasını sağlayan önemli bir askerî mimari örneğidir (Öz, 2009, s.252-256). Antikçağ'dan itibaren varlığı bilinen kale, Bizans döneminde kapsamlı şekilde inşa edilmiş; Selçuklular döneminde ise yeniden düzenlenmiş, güçlendirilmiş ve askerî işlevi artırılmıştır (Özcan, 2015, s.134). Özellikle Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un 1214 yılında Sinop'u fethetmesinin ardından kale, önemli bir tahkimat merkezi haline gelmiş ve Selçuklu savunma mimarisinin deniz kıyısındaki örneklerinden biri olmuştur (Yıldız, 1998, s.281).

Kale, hem kara hem de deniz surlarından oluşmaktadır. Toplam uzunluğu yaklaşık 2.300 metreyi bulan surlar, 25 metreye varan yüksekliği ve 3 metreye ulaşan duvar kalınlığıyla dikkat çeker. Kale surları üzerinde yer alan burçlar, gözetleme ve savunma amacıyla inşa edilmiştir (Yılmaz, 2009, s.7). Deniz tarafından gelecek saldırılara karşı koyabilecek sağlamlıkta planlanmış ve limanı da içine alacak biçimde yerleşim düzenlenmiştir. Sinop Kalesi, ayrıca tersane ve liman faaliyetlerini de koruyacak şekilde kurgulanmış olup, Selçukluların Karadeniz ticaretini güvence altına almadaki stratejik hamlelerinden biri olmuştur (Bayram, 2003, s.88-90).

Sinop Kalesi'nin dikkat çeken bir diğer özelliği ise, surlar üzerinde bulunan Selçuklu dönemine ait kitabelerdir. Bu kitabeler, onarımların hangi tarihlerde ve hangi sultanların emriyle yapıldığını belgelemekte; ayrıca dönemin mimari anlayışını, taş işçiliğini ve estetik kaygılarını yansıtan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Kale içerisinde yer alan iç kale, valilik ve ordugâh işlevlerini üstlenmiş; aynı zamanda halkın sığınabileceği bir yapı olarak da değerlendirilmiştir (Yücel, 1991, s.208).

Sinop Kalesi'nin mimari yapısı, sadece Selçuklu dönemine ait değildir. Bu kale, daha sonraki dönemlerde Candaroğulları, Osmanlılar ve Cumhuriyet döneminde çeşitli onarımlar görmüştür. Ancak kale üzerindeki özgün Selçuklu izleri, özellikle taş işçiliği ve mimari planlamada halen net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla Sinop Kalesi, Selçuklu döneminin askerî ve stratejik planlama anlayışını Karadeniz kıyılarında temsil eden önemli bir miras olarak değerlendirilmektedir (Yücel, 1991, s.213).

4.2.3. Harput Kalesi

Harput Kalesi, Doğu Anadolu'nun tarihî ve stratejik öneme sahip askerî yapılarından biridir. Elazığ il merkezinin kuzeydoğusunda yer alan bu kale, farklı dönemlerde birçok medeniyetin izlerini taşımakla birlikte özellikle Selçuklu dönemi askerî mimarisinin temel özelliklerini barındırmaktadır. Selçukluların bölgedeki siyasi ve askerî varlıklarını güçlendirmek adına gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinden biri olarak Harput Kalesi, hem bir savunma karakolu hem de bölgeyi kontrol altına alan bir merkez işlevi görmüştür. Kalede Selçuklu dönemine ait kitabe ve mimari unsurlar, bu yapının 12. yüzyıl itibarıyla Türk-İslam mimarisi içinde önem kazandığını göstermektedir.

Harput Kalesi'nin mimarisi, özellikle sağlam surları, iç kale yapısı ve konumlandığı yüksek kayalık alanla dikkat çeker. Selçuklu döneminde kale, mevcut Bizans ve Arap izleri üzerine yeniden tahkim edilmiş, böylece bölgeye hâkim bir kontrol noktası olarak konumlandırılmıştır. Kalenin stratejik konumu, hem Doğu Anadolu'daki ticaret yollarını gözetlemek hem de Moğol istilasından önce Türkmen nüfusunun yerleşimini korumak amacıyla büyük önem taşımıştır. Surların teknik özellikleri,

kullanılan kesme taş işçiliği ve mazgal açıklıkları gibi unsurlar, Selçuklu askerî mimarisine dair tipik örnekler sunar (Merçil, 1993, s. 105-106).

Ayrıca kale içerisinde yer alan sarnıçlar, depo alanları ve gözetleme kuleleri, yapının sadece savunma amaçlı değil, aynı zamanda uzun süreli ikamet ve direnç için de tasarlandığını göstermektedir. Kimi kaynaklara göre, kale içerisindeki yapılar arasında bir cami ve yönetim yapıları da bulunmaktaydı ki bu, Harput'un sadece askerî değil, aynı zamanda idarî bir merkez olarak da işlev gördüğünü kanıtlar (Sevim ve Merçil, 1995, s.217).

Harput Kalesi'nin günümüze ulaşan kalıntıları, Selçuklu taş işçiliğinin zarafetini ve fonksiyonelliğini yansıtan önemli bir örnek olmasının yanı sıra, Anadolu'daki askerî mimarinin gelişim sürecine ışık tutmaktadır. Kale, Selçuklu mimarisinde savunma yapılarının nasıl şekillendiğini anlamak adına önemli bir tarihî miras olarak değerlendirilmektedir.

4.2.4. Erzurum Kalesi

Erzurum Kalesi, Anadolu'nun doğusunda, tarih boyunca stratejik öneme sahip bir mevkide yer alan ve pek çok medeniyetin katkısıyla şekillenen bir savunma yapısıdır. Kalenin temelleri Roma dönemine kadar gitse de, özellikle Selçuklu döneminde yapılan onarımlar ve eklentiler, yapıya askerî fonksiyonunun yanı sıra sanatsal bir kimlik de kazandırmıştır (Aslanapa, 1991, s.237). Büyük Selçuklu ve ardından Anadolu Selçukluları döneminde kale, doğu sınırlarını korumak ve yerel otoriteyi pekiştirmek amacıyla sürekli olarak güçlendirilmiştir.

Erzurum Kalesi, iç ve dış kale olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Selçuklular döneminde özellikle iç kale yapısının tahkim edildiği, surların bazı kısımlarının yenilendiği ve gözetleme kulelerinin eklendiği bilinmektedir (Koç, 2019, s.38). Bu düzenlemeler sırasında tipik Selçuklu taş işçiliği, simetrik mazgallar, kemerli geçişler ve burç mimarisi gibi öğeler açıkça görülür. Kalenin dört ana kapısından biri olan Tebriz Kapısı, Selçuklu döneminde restore edilmiş, bu onarım esnasında kufî hatla yazılmış kitabeler ve bazı geometrik bezemeler uygulanmıştır (Sözen, 1972, s.42).

Selçuklu döneminde kale sadece bir savunma mekânı değil, aynı zamanda bir idari ve dinî merkez işlevi de görmüştür. İç kale içerisinde yer alan Kale Mescidi, bu işlevin en önemli göstergelerindendir. 12. yüzyılın ortalarında yapıldığı tahmin edilen mescit, hem Selçuklu taş işçiliğinin hem de askerî yapı içerisinde dinîfonksiyonun entegre edilmesinin tipik örneklerinden biridir (Kuban, 2010, s.419). Bu mescidin minaresi, kale burçlarından birinin üzerine inşa edilmiş olup savunma ve ibadet yapısının birleştiği nadir örneklerden biri olarak kabul edilir.

Erzurum Kalesi, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol tehdidine karşı tekrar tahkim edilmiş, Anadolu Selçuklu Devleti'nin doğu sınırındaki en önemli ordugâh merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Kalenin sürekli onarılması, bu dönemdeki askerî mimari anlayışının bir gereği olarak değerlendirilmelidir (Karpuz, 1993, s.158). Bu yönüyle Erzurum Kalesi, Anadolu Selçuklularının sınır güvenliği, mimari estetik ve çok işlevli yapı anlayışını bir araya getiren önemli bir eserdir.

4.2.5. Alanya Tersanesi ve Alanya Kalesi

Alanya Tersanesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin denizcilik tarihindeki en önemli mimari yapılarından biri olarak dikkat çeker. Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından 1227 yılında inşa ettirilen tersane, Akdeniz'e bakan güneydoğu cephesindeki savunma zincirinin bir parçası olarak hem askerî hem de ekonomik işlev görmüştür (Karpuz, 1997, s.45). Tersane, Selçukluların denizcilik faaliyetlerine verdiği önemin bir göstergesi olup, aynı zamanda kaleler, burçlar ve surlarla desteklenmiş olan bir kıyı savunma sistemiyle entegre edilmiştir.

Alanya Tersanesi, beş gözlü ve her biri 7.7 metre genişliğinde olan kemerli mekânlardan oluşur. Yapı denize doğru uzanmakta ve her bir göz, Selçuklu gemilerinin inşası ve bakımı için kullanılmıştır. Taş malzeme ve tuğla örgüsünün birlikte kullanıldığı tersane, hem sağlamlık hem de estetik açıdan dönemin mimari anlayışını yansıtır (Aslanapa, 2004, s.278). Giriş kemerinin üzerinde yer alan kitabe de I. AlâeddinKeykubad'ın ismi ve yapım tarihi açıkça belirtilmiştir, bu da yapının sultanın şahsi iradesiyle inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Tersanenin arka kısmında yer alan ambarlar, depolama alanları ve gözetleme noktaları, yapının askerî fonksiyonunu destekleyen unsurlar arasında yer alır. Tersane yalnızca bir gemi yapım merkezi değil, aynı zamanda düşman saldırılarına karşı Alanya limanını koruma amacıyla da planlanmıştır (Can, 2012, s.101). Özellikle Kızıl Kule ile olan mekânsal ilişkisi, bu savunma sisteminin entegre biçimde çalıştığını göstermektedir. Kızıl Kule, tersanenin hemen yanında yer almakta ve yüksek burçları ile limanı gözetleyerek savunma görevini üstlenmiştir (Turan, 2021, s.59).

Alanya Tersanesi, Selçukluların Anadolu'da deniz gücünü kurumsallaştırma çabalarının somut örneği olarak değerlendirilir. Bu yapı sayesinde Selçuklular, Akdeniz ticaret yollarında söz sahibi olmuş ve kıyı güvenliğini sağlamışlardır. Yapı, günümüzde Türkiye'nin ayakta kalan tek Selçuklu tersanesi olması nedeniyle hem tarihi hem de mimari bakımdan büyük bir öneme sahiptir (Ceylan, 2021, s.213).

4.2.6. Diyarbakır Surları

Selçuklu döneminde Anadolu'daki savunma mimarisi, sadece kalelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda şehirlerin çevresini kuşatan surlar ve çeşitli savunma yapılarıyla da pekiştirilmiştir. Bu yapılar, hem düşman saldırılarına karşı güvenlik sağlamak hem de şehir içi kontrolü mümkün kılmak amacıyla inşa edilmiştir. Özellikle önemli ticaret ve geçiş yolları üzerinde bulunan şehirler, güçlü surlarla çevrilmiş; kapılar, burçlar ve mazgallarla desteklenmiştir. Selçuklu askerî mimarisinde görülen çok katmanlı savunma anlayışı, bu yapılarda açıkça izlenebilmektedir.

Diyarbakır Surları, Mezopotamya'nın kuzeyinde stratejik bir noktada yer alması sebebiyle tarih boyunca birçok devletin ilgisini çekmiş, bu nedenle defalarca onarımdan geçirilmiştir. Kentin tarihî surları Roma, Bizans, Selçuklu ve Artuklu dönemlerinde farklı evrelerden geçmiş olup, Selçuklular bu surları hem askerî hem de sembolik bakımdan güçlendirmiştir (Haspolat, Akaydın, Bükün, Haspolat, Özer, Aliosmanoğlu, Vd. Ayaz, 2014, s.138-139). Özellikle Artuklular ve ardından gelen Selçuklular döneminde surların belirli bölümleri onarılmış ve mimari süslemelerle zenginleştirilmiştir.

Selçuklu döneminde, surların kuzeydoğu ve doğu kesimlerinde bulunan burçlar üzerinde yapılan bazı onarımlar, hem teknik hem estetik açıdan dikkat çekmektedir. Döneme ait kitabelerde Selçuklu emirlerinin isimlerine rastlanması, bu onarımların doğrudan devlet kontrolünde yürütüldüğünü göstermektedir (Özcan, 2015, s.187-188). Savunma amacıyla yapılan bu eklemelerde, kesme taş işçiliği, mazgallar, ok atma delikleri gibi unsurlar belirginleşmiş; surlar sadece fiziksel değil aynı zamanda psikolojik caydırıcılık açısından da önem kazanmıştır.

Surlar üzerinde yer alan bazı burç ve kapılarda, Selçuklu sanatına özgü kitabe düzenlemeleri, kufi ve sülüs yazılar, hayvan figürleri ve geometrik süslemeler dikkat çeker. Bu süslemeler sadece estetik değil, aynı zamanda siyasi otoritenin göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Aslanapa, 1991, s.218). Ayrıca Diyarbakır surları, 12. yüzyılın sonlarında, Moğol istilası tehdidine karşı da onarılarak güçlendirilmiştir. Böylelikle bu yapılar, hem koruyucu hem de kent kimliğini yansıtan mimari elemanlar hâline gelmiştir.

Diyarbakır Surları'nın özellikle Dağkapı, Mardinkapı, Urfakapı gibi bölümleri, Selçuklu döneminde hem savunma hem de temsil gücü açısından önem taşımış ve bu dönem mimarisinin önemli izlerini günümüze kadar taşımayı başarmıştır. Bu yönüyle, Anadolu'da Selçuklu'nun sur inşa ve koruma politikalarının başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

5. SELÇUKLULARDÖNEMİNDE ANADOLU'DA İMAR FAALİYETLERİNİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Selçuklu döneminde Anadolu'da gerçekleştirilen imar faaliyetleri yalnızca fiziksel mekânların inşası anlamına gelmemiş, aynı zamanda toplumun sosyal dokusunu, ekonomik yapısını ve kültürel dinamiklerini derinden etkilemiştir. Yapılan hanlar, kervansaraylar, medreseler ve camiler, hem ticaretin canlanmasına hem de eğitim ve kültür hayatının gelişmesine öncülük etmiştir. Devlet eliyle yürütülen bu faaliyetler, yerel halkın refah düzeyini artırmış, şehirleşme sürecini hızlandırmış ve Anadolu'nun İslam dünyası ile entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. İmar politikaları, Selçuklu hükümdarlarının hem siyasi meşruiyetlerini güçlendirmelerine hem de ekonomik sürekliliği temin etmelerine imkân tanımıştır. Sultan II. Kılıç Arslan Bizans İmparatorluğu'nu ağır mağlup ettiği 1176 Myriokefalon Zaferi'nden sonra Anadolu'da kültür ve imar faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Haçlı kaynaklarında Frederick Barborassa'nın Konya'daki ziyaretinde gözlemlediği şehrin çok görkemli bir yapıya sahip olduğu ve şehirde görkemli surlar ve yapılar inşa edildiğinden bahsetmektedir (Budak, 2024, s.235).

5.1. İmar Faaliyetlerinin Ekonomik ve Ticari Hayata Etkileri

Anadolu Selçuklu Devleti'nin imar politikaları, ekonomik gelişmenin temel dinamiklerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle kervansaray ve han gibi yapıların inşası, ticaret yollarının güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda tüccarların ihtiyaç duyduğu barınma, bakım ve güvenlik hizmetlerini sunarak ticari hayatı desteklemiştir (Köymen, 1992, s.135). Bu yapılar genellikle vakıf gelirleriyle desteklenmiş, böylece sürdürülebilir bir ticaret altyapısı oluşturulmuştur. Ayrıca Selçuklular, ticaretin kesintisiz işlemesi için zengin ve sistemli bir yol ağı tesis etmiş, yollar üzerindeki güvenlik tedbirlerini artırarak tüccarların seyahatlerini teşvik etmiştir (Merçil, 2005, s.216).

İpek Yolu'nun Anadolu üzerinden geçen güzergâhı, Selçuklu döneminde aktif olarak kullanılmış ve bu sayede İran, Orta Asya ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen

kervanlar Anadolu'ya yönelmiştir. Bu yönelim, Anadolu'nun stratejik bir ticaret merkezi hâline gelmesini sağlamıştır (Turan, 2003, s.77). Tüccarların gümrük vergilerinden muaf tutulması ya da vergi oranlarının düşürülmesi gibi politikalar, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca pazar ve panayır kültürü, şehir ekonomilerinin canlı tutulmasında önemli rol oynamıştır.

Bununla birlikte, imar faaliyetleri yalnızca ticareti değil, tarımsal üretimi de desteklemiştir. İnşa edilen su kanalları, bentler ve değirmenler gibi yapılar, sulamayı kolaylaştırmış; tarımsal verimlilik artmıştır. Vakıf sistemi aracılığıyla desteklenen bu yapılar, hem üretimin sürekliliğini sağlamış hem de gelir dağılımında adaletin gözetilmesine yardımcı olmuştur (Kafesoğlu, 2019, s.241).

Selçuklu imar faaliyetleri ekonomik ve ticari hayatı canlandırmış, şehirlerin gelişmesini desteklemiş ve Anadolu'yu hem İslam dünyasında hem de küresel ticaret sisteminde etkin bir konuma taşımıştır.

5.2. Şehir Hayatının Gelişimi ve Toplumsal Değişim

Selçuklu döneminde Anadolu'da yürütülen imar faaliyetleri, şehirleşme sürecini hızlandırmış ve toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Caminin merkezde yer aldığı klasik İslam şehir modeli, Selçuklular döneminde daha da sistemli bir biçimde uygulanmış; medrese, han, hamam, çarşı ve mahalle gibi yapılar, şehirlerin fiziksel ve sosyal dokusunu şekillendirmiştir (Ertunç, 2016, s.121). Bu yapıların bir araya gelmesiyle, sadece ticaret ve eğitim değil, aynı zamanda sosyalleşme, yardımlaşma ve dinî birliktelik gibi unsurlar da güç kazanmıştır.

Özellikle cami ve medreseler etrafında gelişen yerleşim birimleri, mahalle kültürünün temellerini oluşturmuş, mahalle imamı, muhtar, esnaf loncaları gibi kurumsal yapılar sayesinde yerel düzeyde bir sosyal denetim mekanizması kurulmuştur (Yılmaz, 2015, s. 104). Bu durum hem güvenliği hem de dayanışmayı artırmış; bireyler arasında aidiyet duygusunu pekiştirmiştir. Toplumsal hiyerarşide ulemâ, tüccar, zanaatkâr ve köylü sınıfları arasında belirgin bir yapı oluşmuş, ancak bu yapı içindeki dikey hareketlilik özellikle vakıf kurumları aracılığıyla mümkün hâle gelmiştir.

Selçuklu şehirleri, sadece idari ve ticari merkezler değil, aynı zamanda kültürel üretimin odağı hâline gelmiştir. Şehirlerde açılan kütüphaneler, medreseler ve darüşşifalar, bilim, sanat ve düşüncenin gelişimini teşvik etmiş; bu yönüyle şehirleşme süreci, bireysel bilgi birikimi ve toplumsal bilinç düzeyinde de bir dönüşüm yaratmıştır (Altınok, 2024, s.11-12).

Selçuklu döneminde Anadolu şehirleri yalnızca fiziksel mekânlar olarak değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve ekonomik birimler olarak gelişmiş ve bu gelişim, toplumsal değişimin hem dinamiklerini hem de yönünü belirlemiştir.

5.3. İmar Faaliyetlerinin Kültürel ve Sanatsal Yönü

Selçuklu döneminde Anadolu’da yürütülen imar faaliyetleri, yalnızca fiziksel yapılaşmayı değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal gelişimi de doğrudan etkilemiştir. Camiler, medreseler, kervansaraylar, türbeler ve saraylar gibi yapıların inşası sırasında kullanılan süsleme teknikleri, taş işçiliği, çini sanatı, ahşap ve alçı dekorasyon gibi sanat dallarında büyük bir ilerleme yaşanmıştır. Bu gelişim, hem estetik anlayışın zenginleşmesine hem de yeni üslup ve tekniklerin doğmasına zemin hazırlamıştır (Yücel, 1991, s.143).

Sanatsal üretim, Selçuklu sultanlarının ve ileri gelen devlet adamlarının himayesiyle desteklenmiş, özellikle Konya, Sivas, Kayseri ve Erzurum gibi merkezler sanatın üretildiği ve yayıldığı odaklar hâline gelmiştir. Örneğin, Konya Karatay Medresesi’nin çini süslemeleri, dönemin teknik yetkinliğini ve estetik zenginliğini ortaya koyarken; Sivas Gök Medrese’nin taş işçiliği Anadolu’da gelişen özgün süsleme repertuarının başlıca örneklerinden biri olarak değerlendirilir (Ertunç, 2016, s.118-119).

Selçuklu sanatında görülen en dikkat çekici yönlerden biri de geometrik desenlerin ve bitkisel motiflerin ustalıklı kullanılmasıdır. Bu motifler yalnızca dekoratif unsurlar değil, aynı zamanda kozmik düzeni, sonsuzluğu ve birliği sembolize eden felsefî anlamlar taşımaktadır (Çelikbaş, 2018, s.57-58). Bu bağlamda sanat, sadece güzellik üretme amacıyla değil, aynı zamanda metafizik bir anlam dünyasını mimari yapılarla bütünleştirme gayretiyle şekillenmiştir.

Vakıf kurumları, kültürel üretimin devamlılığı açısından önemli bir rol oynamıştır. Medrese, darüşşifa ve han gibi yapılar yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda sanatsal kimliği olan yapılarıdır. Bu kurumlara gelir sağlayan vakıflar sayesinde sanatkarlar desteklenmiş, geleneksel sanat dalları kurumsallaşmış ve ustalık zincirleri oluşmuştur (Karpuz, 2009, s.59-61).

Sultan I. Alâeddin Keykubad devri, Anadolu topraklarında o döneme kadar yaşanan tarihi dönemlere kıyasla görkemli bir devirdir. Bu dönemde Anadolu toprakları için refah bir çağ geçiminin yanında imar faaliyetleri ile Anadolu topraklarının hemen hemen bütün bölgelerinde yapılar inşa ettirmiştir. Bütün bu imar faaliyetleri Mısır firavunu II.Ramses ile karşılaştırılacak bir türden çalışmalar yapılmıştır. Çok miktarda inşa faaliyetleri sebebiyle dünyanın her tarafından sanatçılar “bir seferberlik havası” ile Selçuklu topraklarına akın etmişlerdir (Burgu, 2011, s.236).

Ayrıca, kitabeler, minber süslemeleri, mihraplar ve taçkapılar gibi yapısal detaylar üzerinde yer alan hat sanatı da dönemin kültürel ve sanatsal üretim anlayışını yansıtmaktadır. Bu yazıtlar, dönemin sanat estetiğini olduğu kadar, inanç sistemini ve toplumun değerlerini de ortaya koyan önemli unsurlar hâline gelmiştir.

Selçuklu dönemi imar faaliyetleri, yalnızca şehirleşme ve mimari yönüyle değil, aynı zamanda zengin sanatsal ve kültürel üretimiyle de Anadolu’nun tarihî kimliğinin oluşmasında belirleyici rol oynamıştır.

SONUÇ

Bu tez çalışması, 1071 Malazgirt Zaferi'nden 1243 Kösedağ Savaşı'na kadar olan süreçte Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerçekleştirdiği imar faaliyetlerini çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda sivil, dinî ve askerî mimari unsurlar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma boyunca elde edilen bulgular, Selçuklu Devleti'nin Anadolu coğrafyasında yalnızca siyasi bir hâkimiyet tesis etmediğini, aynı zamanda kalıcı bir medeniyet tasavvuru inşa ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Selçuklu Devleti fethettiği bölgeleri yeniden İslam anlayışına göre imar etmiş ve Türk-İslam medeniyeti içerisinde sentezleyerek bizlere sunmuştur.

Anadolu'ya gelen Selçuklular, yerleşik şehir kültürünü benimseyerek fethettikleri toprakları yalnızca askerî üsler olarak değil, aynı zamanda eğitim, ticaret, sağlık ve sosyal hizmetlerin yürütüldüğü merkezler hâline getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda inşa edilen cami, medrese, kervansaray, han, darüşşifa, su yapıları, sur ve kaleler gibi yapılar, hem maddi hem de manevi boyutlarıyla dönemin toplumsal dokusunu şekillendirmiştir. İmar faaliyetleri aracılığıyla inşa edilen yapılar, yalnızca fiziksel mekânları düzenlememiş, aynı zamanda toplumun inanç, eğitim, sağlık ve güvenlik ihtiyaçlarına da cevap vermiştir. Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerde önemli merkezi yönetim binaları, çarşılar, surlar, hanlar, hamamlar, kervansaraylar oluşturulmuştur. Şehirler genellikle merkezden dışa doğru şekillenmiştir. Ortada merkez cami ve çevresinde çarşı, hamam, han ve medreseler şeklinde planlı yapılaşma vardır.

Tez kapsamında yapılan analizlerde, Selçuklu şehirlerinin planlı bir biçimde inşa edildiği ve kuhandiz, şehristan ve rabaz gibi bölümlere ayrıldığı belirlenmiştir. Bu bölümlendirme, Orta Asya kökenli şehircilik anlayışının Anadolu coğrafyasında yeniden yorumlandığını ve İslamî değerlerle bütünleştirildiğini göstermektedir. Özellikle vakıf sisteminin kullanılmasıyla bu yapıların sürekliliği sağlanmış, toplumun refah düzeyine doğrudan katkıda bulunulmuştur.

Dinî mimari eserler kapsamında inşa edilen cami, mescit, türbe ve medreseler, İslam'ın Anadolu'da kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Alâeddin Cami gibi

yapılar, hem sanatsal zenginlikleri hem de sosyo-dinî rolleriyle öne çıkmıştır. Bu yapılar, aynı zamanda Selçuklu mimarisinin estetik boyutunu da temsil eder. Tezyinat unsurları arasında yer alan taş işçiliği, geometrik desenler, çini süslemeleri ve ahşap oymacılığı, Selçuklu sanatının zirve örnekleri olarak değerlendirilmiştir.

Askerî mimari alanında ise kale, sur ve tersane gibi yapılar aracılığıyla Selçuklu savunma politikaları somutlaştırılmıştır. Konya, Harput, Sinop ve Diyarbakır gibi merkezlerde inşa edilen kaleler, hem iç güvenliğin sağlanmasında hem de hudutların korunmasında stratejik roller üstlenmiştir. Aynı şekilde Alanya Tersanesi gibi yapılar da deniz savunmasına verilen önemi ortaya koymaktadır.

Toplumsal ve kültürel etkiler açısından değerlendirildiğinde, Selçuklu imar faaliyetlerinin Anadolu toplumunun İslamlaşma, Türkleşme ve kentleşme süreçlerini büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu yapıların inşası, sadece bir medeniyetin maddi izlerini değil, aynı zamanda sosyal yapının örgütleniş biçimini, dinîve kültürel hayattaki dönüşümleri de yansıtmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti yapılan imar çalışmalarını, halkın her kesimine hizmet edebilecek bir anlayışla yürütülmüştür.

Sonuç olarak, Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki imar faaliyetleri, sadece mimari ve şehircilik açısından değil, aynı zamanda sosyokültürel, ekonomik ve ideolojik bir inşa projesi olarak değerlendirilmelidir. Bu faaliyetler, Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslamlaşmasını mümkün kılmış; Osmanlı ve sonraki Türk-İslam medeniyetlerine köklü bir miras bırakmıştır. Bu yönüyle Selçuklu dönemi imar hareketleri, sadece geçmişi aydınlatmakla kalmamakta, aynı zamanda bugünün mimari ve kültürel miras anlayışına da ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (2007), *Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. (2002). *Kervansaray*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt: 25, 299-302. TDV Yayınları.
- Akaslan, N. (2024). *İstanbul’da açık türbe mimarisi* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akçay, F. (2024). Türkiye Selçukluları Devleti’nin Anadolu’da izlediği yerleşim politikası. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 447-473.
- Akok, M. (1968). Konya’da Alâiddin köşkü selçuk saray ve köşkleri. *Türk Etnografya Dergisi*, (61), 47-75.
- Albayrak, Y., ve Davun, B. (2021). *Türk islam sanatında suret: kubad-abad sarayı siren tasvirli çiniler ve estetiği*. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1(52), 197-211.
- Altınay, R., ve Çeçen, E. (2023). I. Kılıç Arslan’ın Anadolu’daki beka mücadelesinde I. Haçlı seferi’ne karşı diplomatik girişimleri. *Gazi Akademik Bakış*, 16(32), 339-357.
- Altınok, Y. S. (2024). Ortaçağ Erzurum’unda kentleşme kültürü ile sosyo-kültürel hayata dair bazı tespitler. *Amisos*, 9(Prof. Dr. Ergin Ayan’a Armağan Özel Sayı), 1-30.
- Altun, A. (1988). *Orta Asya Türk Sanatı İle Anadolu’da Selçuklu ve beylikler mimarisi*. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı çağ ve eserleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Anna Komnena. (2021). *The Alexiad* (Çev. B. Umar). İnkılâp Kitabevi.
- Arabacı, C. (2023). Selçuklu devri Konya medreseleri. *Konya Kitabı XIX: Türkiye Selçukluları ve Konya Cilt III*. Konya. 163-164, 169, 176, 212.
- Arık, R. (2006). Konya’daki Selçuklu sarayları, *İpek Yolu Dergisi*. 193-214.

- Arık, R. (2015). Arkeolojik tanıkları ile selçuklu saray kültürü. *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi 21-24 Ekim, Manisa.
- Arık, R. (2000). *Kubad abad: Selçuklu saray ve çinileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslan, M. (2017). *Anadoluda Selçuklu Çağı Cami ve Mescid Mimarisi*. [Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Aslanapa, O. (1991). *Türk sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Baş, A., Duran, R., ve Dursun, Ş. (2019). Keykubâdiye Sarayı Figürlü Çinileri (2014-2017). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(2), 387-405.
- Baş, A. (2019). *Keykubâdiye Sarayı kazısı 2015-2017 yılları çalışmaları*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Baykara, T. (1997). *Türkiye Selçukluları devrinde Konya*. Türk Tarih Kurumu.
- Bayram, M. (2023). Selçuklular zamanında Konya'da kütüphaneler. *Konya Kitabı XIX: Türkiye Selçukluları ve Konya -İlmî Hayat* Cilt III, Konya, -, 257-272.
- Bekmez, A. (2016). *Anadolu Selçuklu döneminde kadınların mimari etkinlikleri*. [Yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bekmez, A. (2024). Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın baniliğiyle ilgili Osmanlı arşiv kayıtları üzerine bir değerlendirme. *Art-Sanat Dergisi*, 22, 76-90
- Bekmez, A. (2020). *Anadolu Selçuklu çağı mimarisinde Moğol istilas sonrası değişim dönüşüm ve süreklilik*. [Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Biçici, H. K. (2013). Tire yalınayak camii şadırvanında bulunan bezemeler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 217-246.
- Birekul, M. (2018). Anadolu Selçuklu Devletinde Eğitim ve Konya Medreseleri. *Mecmua*, (5), 85-98.

- Bozkurt, S.G. (2020). Selçuklu ve Osmanlı döneminde darüşşifaların avlu özellikleri ve avlularda kullanılan peyzaj elemanları. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 13(1), 32-41.
- Budak, Y. (2024). *II. Kılıç Arslan ve dönemi (1155-1192)*. Kitabevi Yayınları.
- Burgu, Y. S. (2011). *Anadolu Selçukluları: I. Alâeddin ve zamanı*. Selenge Yayınları.
- Cahen, C. (2008). *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071-1330*. Taplinger.
- Can, M. (1986). Selçuklular Devri Konya Kütüphanelerinin Tarihçesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 45-58.
- Can, M. (2012). “Alanya Tersanesi ve Selçuklu Denizciliği.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 61, 95-110.
- Cantay, G. (2014). *Darüşşifalar*. FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, M. A. (2021). Selçuklu döneminde Alanya şehrinin fonksiyon özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 211-228.
- Cumbur, M. (1986). Selçuklu devri Konya kütüphanesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (1), 37-44.
- Cumbur, M. (1996). Selçuklu dönemi kadın hayratı. *Erdem*, 9(26), 585-620.
- Çakır, O. (2022). Karamanoğlu Mehmet Bey’in Konya muhasarasi ve Siyavuş’un kimliği. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (16), 261-290.
- Çaycı, A. (2008). *Anadolu Selçuklu sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çeken, M. (2021). Kubadabad Sarayı kazısı 2018 ve 2019 yılı çalışmaları. *Beyşehir Araştırmaları (Tarih, Kültür, Sanat, Turizm, Sanayi ve Ticaret Şehri Beyşehir Kitabı)*, (1), 95-116.
- Çelikbaş, E. Ö. (2018). Türk sanatında mistik bağlamda Geometrik sembolizme genel bakış. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 55-66.

- Demir, H., ve Doğansoy, M. (2021). Anadolu Selçuklu Dönemi Sivas Medreseleri. In D. Aslan ve H. Özalp (Eds.), *Gök Medrese İlahiyat araştırmaları-10* (83-123). Sonçağ.
- Demir, M. (2022). *II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi Türkiye Selçuklu devlet tarihi*. [Doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Demirkent, I. (2020). Misis, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 30, 178-181.
- Denkhalbant, A. ve Çobanoğlu, A. V. (2009). Selçuklularda Mimari, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt:36, ss.392-397). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durukan, A. (2007). Aksaray Sultan Hanı. (Ed. In H. Acun), *Anadolu Selçuklu dönemi Kervansarayları* (s. 141-159). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eray, S. S.ve Kutlu, İ. (2021). Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı kent yapısında çarşının konumu ve mekânsal kurgusu üzerine bir irdeleme. *Kent Akademisi*, 14(2), 506-517.
- Erdemir, A. (2013). *Anadolu Selçuklu dönemi mimarisinde dini yapılar ve sanatsal özellikleri*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Erdemir, Y. (2024). Selçuklu'nun ilk devlethanesi: Konya sarayı II. Kılıçarslan köşkü araştırmaları ve yıkılış evreleri. *Darülmülk Konya Dergisi*, 4, 19-36.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische bauwesen in mittelalter*. Berlin, Gebr. Mann Verlag.
- Erkaya, H. (2021). *Selçuklu ve Anadolu Türk devletleri kültür mirası*, İlke Yayıncılık.
- Erkoç, M. (2020). Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu'ya hakim olma süreci ve Halep'in muhasara altına alınması (1075-1086). *Abay Kunanbayev Anisina Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III*, 4(3), 401-432.
- Ertunç, Ç. Ö. (2016). Anadolu Selçuklu Dönemi taçkapıları süsleme şeritlerinde tezeyinat. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 114-131.

- Erünsal, İ. E. (1988). *Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik tarihi: vakıf kütüphaneleri*. Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları.
- el-Fârûkî, İ. R. ve Luis Lamia (1991). *İslâm Kültür Atlası*, (çev: Kibaroglu, M. O. ve Kibaroglu, Z.).İnkilab Yayınları.
- Goodwin, G. (2003). *A History of Ottoman architecture*. Thames ve Hudson.
- Gümüşçü, O. (2016). *Tarihî Coğrafya*, Yeditepe Yayınları.
- Güneş, İ. (2010). Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 yılındaki Anadolu seferi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 343-360.
- Haspolat, Y. K., Akaydın, A., Bükün, B., Haspolat, İ., Özer, M. H., Aliosmanoğlu, Ç., vd. Ayaz, M. (2014). Diyarbakır Surları.*Türk Pediatri Arşivi Dergisi* 49(3),138-139
- İbn Bîbî. (1996). *el-Evâmiru'l-Alâ'ie fi'l-Umûri'l-Alâ'ie (Selçuknâme)*.Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (2019). *Sultan Melikşah devrinde büyük Selçuklu İmparatorluğu*. Ötüken Neşriyat.
- Kağnıcı, N. (2020). Konya Alâeddin camii mihrap yüzeyindeki selçuklu sülüsü yazıların hat sanatı açısından değerlendirilmesi. *Konya Sanat Dergisi*. 3, 79-80.
- Karakuş, F. (2022). Anadolu Selçuklu dönemi sultan hanları üzerine bir inceleme. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(1), 71-109.
- Karpuz, H. (1993). *Erzurum ve çevresindeki bazı Selçuklu kaleleri*.1 - II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri içinde. Ayrı Basım, Konya.
- Karpuz, H. (2004). Mevlana Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 29, 448-452.
- Karpuz, H. (2009). Anadolu Selçuklu sanatı literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(14), 51-66.

- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah dönemi Selçuklu tarihi (1192-1211)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaymak, S. (2013). *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine giriş (1065-1350): Bir Bibliyografya Denemesi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kaymak, S. (2025). Selçuklu Anadolu'sunda İlmî Hayat. *Anadolu Selçukluları Sergisi*, 79-92. Türk Tarih Kurumu.
- Kemaloğlu, M. (2014). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu devletinde dârüşşifalar. *Hikmet Yurdu*, 7(13), 289-301.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu devleti tarihi: Sultan I. Mesud dönemi (1116-1155)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2004). Mesud II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, 342-344. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kesik, M. (2008). Sadeddin Köpek. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Cilt 35, 392-393. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kesik, M. (2021). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koç, G. (2019). *Anadolu Selçuklu dönemi mimarisi. Anadolu Selçuklu mimarisi-mimari yapıları*. Türk Tarih Kurumu.
- Köymen, M. A. (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi: Kuruluş devri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuban, D. (2010). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kutlu, M. (2017). Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darüşşifası'nın konumu üzerine bir değerlendirme. *Sanat Tarih Dergisi*, 22(20), 365.
- Kutlu, M. (2021). Selçuklu ve Beylikler döneminde konya darüşşifa vakıfları. Konya Kitabı XVIII: Konya Vakıfları (İpekyolu Özel Sayısı). 360-369

- Merçil, E. (2011). *Selçuklularda saraylar ve saray teşkilatı*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ögel, S. (1991). *Anadolu Selçukluları'nın Sanatı*. Kültür Bakanlığı.
- Önder, A. M., ve Kınık, M. (2024). Anadolu Selçuklu Dönemi Yıldız Formlu Çinilerde Figüratif İllüstrasyonlar. *Konya Sanat Dergisi*, (7), 118-142.
- Özcan, K. (2015). Selçuklu çağında Anadolu kentleşme koridoru. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (73), 185-206.
- Özdemir, Y. (2012). Tarihi veriler ve Arkeolojik bulgularla Keykubâdiyesarayı. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 15, 175-198.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubaar/issue/61837/925501>
- Önge, M. (2023). Anadolu Selçuklu devletinde siyasi güç mimari mekân ilişkisi:Sadeddin Han örneği. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (18), 247-248
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk hamamları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öz, M. (2009). Sinop. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 37, 252-256. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özbek, Y. (2009). Anadolu Türk mimarisinde taş süsleme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (14), 141-170.
- Özgüdenli, O. G. (2009).Selçuklularda sosyoekonomik ve kültürel hayat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 36, 371-375. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Peacock, A. C. S. (2020).*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*.(çev: Akpınar, Ö.) İletişim Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2015). Büyük Selçuklular'da şehircilik faaliyetleri hakkında bir değerlendirme. *Osmanlı İmparatorluğunda çevre ve Şehir*, 381-387. İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

- Sarıcı, B. N. (2021). *I. Kılıç Arslan dönemi Türkiye Selçuklu devleti tarihi* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Semerci, F. ve Özkafa, A. (2020). Anadolu Selçuklu medreselerinde mekân ve cephe kalitesinin analizi: Konya medreseleri örneği. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 58-90.
- Sevim, A. (2003). Malazgirt muharebesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:36, 481-483. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
- Sevim, A.ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi: siyaset, teşkilat ve kültür*. Türk Tarih Kurumu.
- Soofızadeh, A. (2021). Selçuklu mimarisi üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (14), 179-194.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri. Selçuklu ve beylikler devri: kapalı medreseler - bir kısmı ayakta olan medreseler / kaynaklardan belirlenen medreseler*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Cilt: II, 42-78
- Sümer, F. (2003). Mehmed bey Karamanoğlu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 28,445-446. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2004). Mesud I. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi*. cilt: 29, 339-342. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2009a). Selçuklular.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 27, 365-371. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
- Sümer, F. (2009b). Anadolu Selçukluları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 36, 380-384. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Sümer, F. (2022). Kılıçarslan IV. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt: 25, 403-405. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şimşek, O. (2015). Büyük Selçuklu mimarisinde avlu kimliği. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 455-479.

- Tanyeli, U. (1986). *Anadolu-Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (XI.-XV. yüzyıllar)*[Doktora tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taşkıran, A. (2024). Divriği Ulu Camii ve darüşşifası coğrafi konumu üzerine bir araştırma. *International Social Sciences Studies Journal*, 10(7), s. 1174-1183.
- Toksoy, A. (2004). Süleyman Şah'ın güney seferi ve ölümü. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 63-79.
- Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2021). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Yayınları.
- Uluçam, A. (2009). Sultan hanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. cilt:37,503-504.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad devri Türkiye Selçuklu devleti siyasi tarihi (1220-1237)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakar, M., Kabadayı, A., Yiğit, A. Yasin, vd. K. Çıkıkcı, (2016). Emir Saltuk kümbeti fotogrametrik rölöve çalışması ve 3 boyutlu modellenmesi. *Geomatik*, 1(1), 14-18.
- Yasa, A. A. (1998). *Konya'nın Selçuklu dönemi fiziki yapısı*. 7. milli Selçuklu kültür ve medeniyeti semineri Bildirileri , (30 Nisan-2 Mayıs 1998), Konya.
- Yavuz, A. (2002). *Anadolu Selçuklu mimarisinin yapı özellikleri, Selçuklu çağında Anadolu sanatı. (haz. d. kuban)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldız, H. (1998). *Sinop: tarih, kültür ve sanat*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, C. (2009). Tarihi Sinop kalesi cezaevi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 22, 1-15.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye tarihi: Selçuklular devri*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yücel, Y. (1991). *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar. CiltI-II*. Türk Tarih Kurumu.
- Yüksel, H. (2006). *Anadolu beyliklerinde vakıflar*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları..

İnternet Kaynakları

Arkeolojik Haber. (2021, Aralık 3). *Keykubâdiye Sarayı'nın avlusu ve havuzu ortaya çıkarıldı*. 10.10.2025 tarihinde <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-Keykubâdiye-sarayinin-avlusu-ve-havuzu-ortaya-cikarildi-32430>adresinden edinilmiştir.

Bakanlık. (2025).*Erzincan Gezilecek Yerler*. 10.10.2025 tarihinde <https://kudaka.gov.tr/bolgemiz/erzincan/erzincan-gezilecek-yerler/mama-hatun-turbesi>.adresinden edinilmiştir.

TOPLUMSAL KATKI

Araştırmamızda ele aldığımız imar faaliyetleri kapsamında dönemin şartlarını göz önüne bulundurduğumuzda, yapılan mimari eserlerde o dönemdeki komşu devletlerle olan siyasi ilişkiler veya yapıların inşa edildiği malzeme dolayısıyla günümüze ulaşamaması durumları mevcuttur. Günümüze ulaşan mimari eserlerde ise güçlendirmek için yapılan imar faaliyetlerinde bilinçsiz insanların ellerinde restore çalışması yapılırken yapının mimari estetiğinin bozulmasına ya da belirli bölümlerin çalınmasına yol açılmıştır. Bunun önüne geçilmesi için restore süreçlerinin devlet eliyle yapılması ama öncesinde projesi olarak aralarından en orijinalini bozmadan restore edilecek kişilerin restore etmesini sağlamalıyız. Halk olarak ise bu yapıların korunması için ve gelecek nesillere aktarmak için bilinçli olarak bu yapıların korunması için gönüllü olmalıyız. Bu imar faaliyetleri bizim geçmiş tarihimizi yansıtmaktadır ve buyüzden geçmişimizi koruyup sahip çıkmalıyız.